

Частина - VI

*Панська доба в історії
Василівського краю*

2018-08

Частина VI

Панська доба в історії Василівського краю

40. Від волі до кріпацтва

Остання чверть 18-го ст. принесла у Василівський край багато перемін. Століттями виплекана рівновага між козацькими плавнями і татарським степом руйнувалася буквально на очах одного покоління василівців.

Переломним для краю став 1775 рік, коли переважаючі сили Російської імперії рішуче і безповоротно зліквідували Запорізьку Січ разом з усіма її вольностями, майже не зустрівши опору від розпорошеного і здеморалізованого козацтва. І віковічні землі Вольностей Війська Запорізького Низового (див. мал. 40.1) перетворилися на осередок ще однієї, чергової, на цей раз Новоросійської губернії неозорої імперії (подібно тому, як у 1765 році колись незалежна держава Гетьманщина також стала всього лише Малоросійською губернією).

Мал. 40.1. Вольності Війська Запорізького Низового (або ж по-простому, запорізьких козаків) на півночі межували з Гетьманщиною (яка попервах носила загальну назву "Війська Запорізького", і теж була поділеною на полки-паланки);

у 1751 – 1764 роках, з метою роз'єднати обидва Козацьких Війська, Росія вклинила між ними Новосербію, з примусовим виселенням звідти всього українського населення і його заміною на прийшле (переважно волохів з Молдови);

на півдні козацькі паланкові центри заходили далеко у володіння Кримського ханства, сягаючи берегів теплих морів, що було би неможливим без доволі добросусідських відносин з приморськими татарами (Василівка позначена червоною цяткою);

ще зверніть увагу на гетьманське містечко Решетилівку Полтавського полку, яке незабаром стане власністю і резиденцією російського поміщика Василя Попова (мал. з Інтернету)

Разом з незалежністю своїх держав козаки втратили право і на володіння рідними просторами: чорноземи, річки і гаї стали власністю нових завойовників краю. Розхáпання земель російськими поміщиками було настільки стрімким, що до 1778-го року брати вже було і нічого! Хоча апетити москвинів тільки-но розпалалися.

Ще жахливішим було те, що разом із землею продавалися і люди, які на ній жили. Імперським історикам подобається повторювати оповідь про освоєння Дикого Поля, роблячи акцент на завоюванні лише земель, а не людей. Проте насправді, ця теза не відповідає дійсності. Оаза Великих Луків з прилеглими до неї територіями від самої появи тут первісних людей завжди була настільки щільно заселеною, що це перетворювало її на цілком самодостатню територіально-економічну одиницю: такими були і скитська Гілея, і Сарай-Мамай і козацькі Січі. Наші терени завжди кишіли людьми! Так само було і на час їхньої інкорпорації у склад Російської імперії.

Про це ж восени 1775-го року доповідав і поручик Корчагін, якого російська влада спорядила у Великолузькі плавні на пошуки "древнього кірпіча", придатного для будівництва Олександрійських укріплень (сучасного міста Запоріжжя, яке до 1860-их років мало вигляд степового села). Допоки стояла Січ, ця місія була неможлива, бо козаки ревно берегли свої володіння, і багатства Великих Луків у тому числі. Але Січі не стало, і невдовзі той поручик звітував своєму начальству, що "кірпіч ім найден і его можно іспользовать" (переважно це був камінь зі стародавніх споруд Кучугурського городища, руїни якого, попри віки забуття, все ще лишалися доволі значущими). Та окрім знахідки будматеріалів, російські вивідники повідомляли і про численні козацькі зимівники, які трапилися їм на шляху: в межах Великих Луків (а це плавні від пониззя Хортиці до сучасної Кам'янки, далі якої вже лежить Базавлук) вони нарахували їх близько трьох сотень(!), а за словами самих козаків, їх насправді було ще принаймні вдвічі більше. Шістсот(!) господарських дворів з декількома тисячами постійного населення і то тільки в межах Великих Луків! (економіка Великолузьких хуторів базувалася переважно на рибальстві, бджільництві та скотарстві). В найближчі роки більшість із цих вільних хуторян стануть кріпосними рабами російських поміщиків.

В 1774-му році кордон Російської імперії досяг річки Конки і на декілька років застиг на цьому рубежі, готовий у будь-яку мить форсувати цю вельми сміхотворну для імперської потуги водяну перешкоду і піти далі на південь. Так і станеться в недалекому 1783-му році, але до тих пір степовий берег Кінських Вод все ще належатиме Кримському ханству і стане притулком для всіх утікачів від імперської неволі: тут козаків уже ніхто не ганьбив, не голив їм оселедця і не заковував у кайдани рекрутства; тут досі жила воля, хай іноді й небезпечна, проте така звична і жадана.

Що ж чекало на поселенців, і яким він був, Татарський берег Конки, до приїзду сюди і початку бурхливої діяльності поміщика Попова в 1799-му році?

За татарських часів центром Василівщини був не сучасний райцентр (м. Василівка), а сусідній ногайський аул в долині річки Карачекрак (нині села Підгірне – Широке), добре відомий ще з кінця 17-го століття. Долина Карачекраку (див. фото 6.7 і 40.2) завжди була пологішою і ширшою за вузькі та круті балки Чокракську (з "правасилівським" поселенням Чокрак) чи навіть Маячанську (з татарським аулом Есін-Тал). Позмагатися з нею в багатстві могла хіба що Янчекракська низина (с. Кам'янське), або ж іще дальші долини річки Конки (село Царкут/Плавні) чи річки Білозерки (села Велика і Верхня/Мала Білозерка).

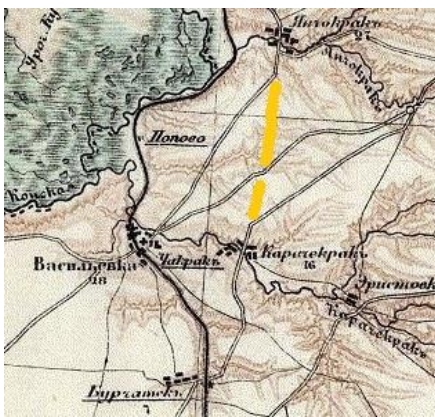
Фото 40.2. Широка долина річки Карачекрак, затоплена водами Василівської затоки

Та ще важливішою перевагою селища Карачекрак над Чокраком (або ж пізнішою Василівською слободою) було те, що в давні часи воно лежало прямісінько на Кримському шляху, в місці його переправи через однойменну річку (див. фото 40.3), а Василівка губилася осторонь, сполучаючись зі Шляхом тільки другорядними стежками-дорогами.

Фото 40.3. Сучасний вигляд старезної Карачекракської переправи в селі Підгірне

Прецікава історична пам'ятка – цей наш кризь-тисячолітній шлях з лісної півночі до теплих морів. А найвражаючим є те, що обриси давнього шляху й досі видніються на полях, і його заглибиною сьогодні ще можна пройти, дослівно – "слідами наших пращурів":

трохи південніше села Кам'янського, там де сучасна автострада Харків – Сімферополь вигинається праворуч до Василівки (див. мал. 40.4), треба продовжити рухатися прямо і зійти з асфальту на чітко контуровану вибоїну старого ґрунтового шляху, якою можна певно дійти до самісінької Карачекракської переправи старого мосту в селі Підгірне (див. фото 40.3). Над цією переправою, на її північному березі, в 1736-му році (тоді тривала чергова Російсько-Турецька війна) москвини збудували свій редут, який, до речі, перебував на балансі Запорізького козацтва; тут же пізніше розташовувалися й придорожні корчма, кузня і гостинний двір; все це десь лежить сьогодні у нас під ногами, втопане в ґрунт і забуття поколінь. Після переправи шлях пролягає лівим берегом Карачекраку до головного виїзду з с. Підгірне (в напрямі комбикормового заводу), але з половини схилу знову ж таки відокремлюється від асфальту і йде ліворуч вичовганою заглибиною поля, аж до височезних курганів-близнюків (поблизу колишнього "уч.хозу СПТУ-57"), звідки прямує до Токмакської розвилки, де й вливається в сучасну автостраду.

Мал. 40.4. Відрізок первісного Кримського шляху (жовтий колір) від Янчекракської до Карачекракської переправи, який цілковито стерся з нашої історії; на мапі 1919-го року його вже немає, дорога робить гак через Василівку, пірнаючи в глибоку Криничанську балку

Лише в 1830-их роках Василівка почне перебирати на себе від села Карачекрак цю надважливу меридіональну транспортну магістраль... і про велич і значимість давнього селища Карачекрак усі поступово забудуть.

Сьогодні до Карачекракської переправи з Василівки можна навпростець дійти старою дорогою, що колись єднала наші села – це вулиця Щаслива (колишня вулиця Свердлова), яка за Василівкою переходить у ґрунтову дорогу (див. фото 40.5). Ця дорога існувала ще до того, як утворився панський маєток, коли Карачекракська переправа була ще вельми популярною; та від 1830-их років, в міру зміцнення Василівки і торування нових шляхів на Олександрівськ і Крим, втратила своє провідне значення, як і сама переправа.

Проте це станеться значно пізніше, а тоді, у 18-му ст. скидалося на те, що Карачекрак перетвориться на столицю навколишніх земель і хуторів. Все могло бути ☺.

Фото 40.5. Сучасний шлях від Карачекракської переправи (позаду в балці) до Василівки; паралельно йому і вище по схилу видніється заросла заглибина ще одного його двійника; давні шляхи, як і річки, теж іноді змінюють своє русло ☺

Доволі успішна козацька колонізація Татарського берега Конки в останній чверті 18 століття свідчить також і про відносно мирне співіснування козацьких і татарських громад в межах сучасного Василівського району. Тоді всі ще займалися переважно скотарством (але татари – відгінним степовим, а козаки – більше присадибним, плавневим; тож конкуренції за пасовиська майже не виникало); обидві громади частково практикували землеробство, але до самої середини 19-го століття воно ще не відіграло провідної ролі.

Таким виглядає життя василівців під боком у Російській імперії в допоміщицький період нашої історії, який проте добігав кінця. Ця зупинка Росії на березі Кінських Вод була аж ніяк не остаточною – лише передишкою на шляху подальших завоювань півдня. До того ж, міну уповільненої дії під Кримське ханство було закладено ще в 1772-му році, коли в умовах російської окупації Криму військами князя Долгорукова-Кримського (повіреним канцеляристом якого був В.С.Попов) Крим було проголошено незалежним від Туреччини, і на його чолі поставлено проросійського хана Сахіб II Герая. Мирний договір 1774-го року між

Росією та Османією закріпив цей стан речей. Але вже через рік (1775) на півострові спалахує повстання, на придушення якого в 1777 році Росія знову вводить у Крим війська і садить на трон нового проросійського ставленика – хана Шагін-Герая, пізніше обдарованого титулом "капітана гвардії Преображенського полку". [Серед очільників того карального походу був і славетний імперський вояка Віктор Суворов, теж, як і Долгоруков, з вельми українським прізвиськом, бо ж не "Строгов", як і не "Длінноруков" ☺].

Але час для повного опанування Криму Росією тоді ще не прийшов; і в 1779-му році під тиском міжнародної спільноти імперія таки змушена була вивести звідти свої війська, попередньо депортувавши з Криму понад 30 тисяч християнського населення (переважно греків, вірмен і православних татар), підриваючи тим самим і без того виснажену війною економіку півострова (вивели здебільшого активний, ремісничий прошарок суспільства). Виселенців розмістили на землях Донецької та Луганської областей, даючи їхнім поселенням виразно грецькі назви. Бо саме тоді Росія розігрувала "грецьку карту" – захист нещасних православних греків, як привід для війни з мусульманською Османією. В руслі цієї політики, наприкінці 18-го століття на мапі України з'являться численні Маріуполі (Домаха), Одеси (Хаджибей), Мелітополі (Киз-Яр), Севастополі (Ахтяр) та інші "грецькі" міста. ["Грецький проект" остаточно закрили тільки в 1821 році, коли в Греції вибухнула революція; відтоді Росія перемкнулася на захист православних болгар].

Новий проросійський хан Шагін-Герай діяв настільки жорстоко і свавільно (скасував вибори хана, повісив опозиційного духовного лідера-муфтія), що в 1782-му році в Криму знову спалахнуло повстання. За допомогою російського флоту Шагін-Герай тікає через Керч на материкову Таврію до князя Потьомкіна (при якому незмінним головним секретарем був В.С.Попов) і в супроводі військ Російської імперії через Перекоп переможно вступає в Крим! Влаштований ним терор і різня опозиції (за мовчазної згоди кураторів) виявилися такими нестерпними, що коли в квітні 1783-го року Росія примусила хана "добровільно зректися трону", а кримчаків "добровільного приєднатися до Російської імперії", – місцеве населення навіть сприйняло це за благо. Проте ілюзія швидко розтанула: з метою недопущення нових виборів у Криму, в травні 1783-го року Росія вводить в Ахтярську (Севастопольську) бухту 17 кораблів Дніпровської флотилії під командуванням козацького отамана Сидора Білого [козаки так і продовжували допомагати імперії зтягувати ярмо і зашморг на своїй власній шії; через 5 років Сидір Білий загине в битві з турками у Дніпровському лимані]. Державний період в історії Криму завершився, а з ним і віковічні традиції, архітектура, мова, все...

В такий спосіб 19 квітня 1783-го року Росія вперше анексувала Крим, а разом з ним і материкову Таврію з Василівкою та Кубанню. На початку 1784 р. «Маніфест про прийняття Кримського півострова, острова Тамань і всієї Кубанської сторони під державу Російську» визнала знесилена Османська імперія, а згодом і все "глибоко стурбоване та занепокоєне" світове товариство. Тоді ж, кримський Ахтяр став російським Севастополем, а все ханство – новоспеченою Таврійською областю (її першим правителем був Василь Каховський, разом зі своїм братом увічнений в імені нашого Каховського моря та численних вулиць Каховських). Незабаром, в 1790-их роках розпочалася й масова колонізація Кубані українським козацтвом.

А що ж робив Шагін-Герай? Цей покруч свого народу з величезними хабарями був відселений спочатку у Воронеж (1783), потім у Калугу (1786), і зрештою за непотрібністю відпущений у Туреччину, де його вмиє і стратив тамтешній султан. Вам нікого не нагадує доля цього "шагін-герая"?

Від 1783-го року вся Василівщина (і її плавнева, і її степова частини) на понад сотню років увійшла до складу Російської імперії. Як і всі Таврійські землі, вона стала власністю прийшлих російських олігархів. Простори між Янчекракською та Маячанською балками, зі всіма доти розташованими на них поселеннями, дісталися Василю Попову; в 20-му ст. його маєтності стануть ядром сучасного Василівського району, а з його іменем пов'язуватимуть назву райцентру і дату народження міста.

Хто ж він такий, цей богоподібний для василівчан Василь Степанович? ☺

41. Перша писемна згадка про Василівку

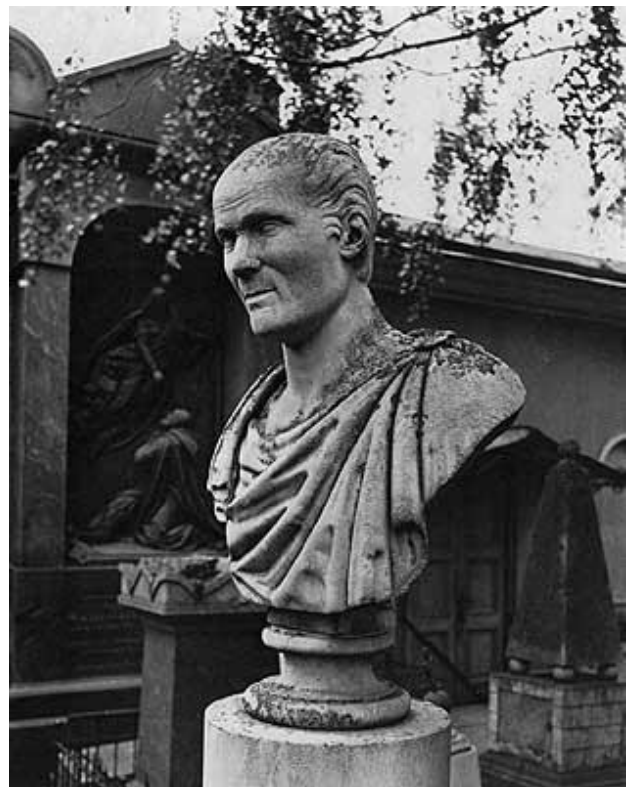
До цієї миті ми величали землі нашого краю "Василівкою" дещо умовно, бо до 18-го ст. цього імені ще не існувало. Була земля, були люди; проте, як вони звалися в різні часи – певних свідчень не збереглося: ні давніх мап, ні подорожніх записів мандрівників – нічого. Можливо такі документи й були, але до наших днів вони не дійшли.

Так сталося, що першим офіційним повідомленням, в якому наша місцина згадується вже під іменем "Василівка", був акт № 3733 від 27 липня 1788 року про надання в дар (лише в користування!) генерал-майору В.С. Попову багатьох земель і хуторів/сlobід у Південному краї, серед яких називається і наше поселення.

За усталеною традицією, дата першої писемної згадки міста і є офіційною датою його народження, скільки б віків чи навіть тисячоліть до того це поселення не існувало – ще одна абстрактна умовність-домовленість. Отже, днем народження Василівки, з її 5-тисячолітніми курганами і 3,5-тисячолітніми кам'яними фундаментами будинків, стало недалеко 27 липня 1788 року, а самому місту на момент написання цих слів виповнюється всього 230 років. Якщо це здається Вам неправильним чи кумедним, згадайте сусіднє м. Дніпрорудне, якому взагалі 57 років (наче це колонія прибульців на доти незаселеній екзопланеті ☺).

За цією ж логікою, В.С. Попова вважають також і засновником Василівки – тільки тому, що в 1788-му році йому дозволили покористуватися приплавневими землями від річки Конки до річки Маячки з іще до нього існуючими на них поселеннями. Суперечливий привід для такого титулування, проте в останні десятиріччя його вистачило для того, щоби бюсти "пра-батьку міста" з'явилися у вестибюлі мерії та на головній алеї Василівки, а за даними соціопитування 2017 р. (див. додаток Ч.VI.B) більшість василівців, особливо молодь, саме так і вважала. Хоча насправді, цей імперський діяч Катерининських часів відіграв у багатющій історії Василівки вельми епізодичну і швидкоплинну роль, навіть меншу, ніж його місцеві нащадки-василівці; і навряд чи Василь Степанович прожив у "заснованій" ним Василівці бодай декілька місяців. То ким же він був у житті Василівки (див. фото 41.1)?

Фото 41.1. Єдине скульптурне зображення В.С. Попова, яке дійшло до наших часів – це мармурове погруддя, виконане в стилі римських імператорів, яке прикрашало його саркофаг на Лазаревському цвинтарі в Санкт-Петербурзі; якби цей образ поєднати з пізнішим Василівським замком, то легенди про Дракулу, мабуть, привабили б у місто на порядок більше туристів ☺ (фото зі Всемережжя)

Народився Василь Попов у Казані в 1743-му році в родині канцеляриста Степана Попова, який у 1774 р. так і пішов на пенсію, не маючи за рангом права на дворянство. За свідченнями істориків, Василь Попов був казанським татариним, як за походженням (К.Валишевський), так і зовнішністю (А.Грибовський). Він не був ні красенем, ні видатним полководцем; але було в ньому те "щось", що дозволило зробити карколомну кар'єру з нікого – до однієї з найвпливовіших осіб Російської імперії. За кар'єрним злетом, Василя Попова можна порівняти з тодішнім Наполеоном Бонапартом, але командував він не збройними полками, а незчисленною армією бюрократів державного апарату Росії, що мало не менший вплив на міжнародну політику, ніж війська, а може й більший.

Окрім хисту до канцелярської служби, був у Василя Попова і ще один талан – дар догідництва, передбачування бажань і безпомилкове виконання забаганок своїх високих господарів. У нашу добу з нього напевно вийшов би довершений партійний функціонер (на зразок комсорга, парторга, першого секретаря тощо), або ж депутат чи принаймні гнучкий олігарх і скоробагатько.

Зоряним часом Василя Попова була Російсько-Турецька війна 1768 – 1774 років (під яку він став канцеляристом князя Долгорукова) і подальша служба на князя Потьомкіна в пору анексії Таврії в 1780-их роках. Будь-яке питання стосовно Південного краю обов'язково проходило крізь його руки; висловлюючись по-сучасному, "він сидів на грошових потоках", а також у витоків усіх наказів щодо Півдня. Це дозволило Василю Попову (за сумісництвом ще й наміснику Астраханському й Катеринославському) безпроблемно зорганізувати своєму батьку-пенсіонеру дворянський титул і, таким чином, у 1785-му році стати сином дворянина, з правом передачі титулу і новоспеченого гербу в спадок. Це миле шахрайство з дворянством породило фейковий "старовинний" герб, елементи якого нині перекочували і в сучасний герб Василівки (чи від того став він кращим за старий – це справа смаку; див. мал. 41.2).

Мал. 41.2. Дворянський герб Попових, радянський і теперішній герби Василівки

Висока посада в імперії сприяла Василю Попову і в придбанні численних маєтностей в Катеринославській, Херсонській, Таврійській, Полтавській і Мінській губерніях (ще й на Уралі нагодився маєток "Тавда" з понад 300 тис. десятинами землі) – перерахувати їх усі було б надто втомливо; серед цих набутоків були і численні кримські "перлини" і стародавні гетьманські міста; десь серед них, наче піщинка на березі океану губилася і наша Василівка.

Мабуть ніхто в імперії краще за канцеляриста Василя Попова не знав, як юридично правильно треба оформити свої права на титули, землі та хутори; тому не дивно, що всього за декілька років, на заздирість і ненависть усієї старої аристократії, Попов перетворюється з "Попелюшки" на одного з найвпливовіших і багатших дворян-землевласників Росії ☺

Почин маєтностям Василя Попова поклато старовинне козацьке містечко Решетилівка Полтавської губернії (див. мал. 40.1), відібране в гетьманській старшині і разом з на той час уже покріпаченим козацьким населенням [від 3.05 1783 р. було запроваджене кріпосне право в Гетьманщині та Слобожанщині] передане в користування(!) Попову в квітні 1786-го року. До тих пір ніяких ні земель, ні поселень у Василя Попова ще не було!

Згодом В.С. Попова обдарують ще безліччю інших земель і маєтностей, які він, також безоплатно, отримає лише "в службове користування" (не плутати з власністю!). Серед них у 1788-му році будуть і Василівські землі – півсотні тисяч десятин в Мелітопольському повіті Таврійської губернії з вже існуючими там поселеннями Ян Чокрак, Кара Чокрак, Василівка і Скелька. За традицією, назву нашого містечка пов'язують з іменем поміщика Попова; проте вся логіка тих подій, їхня послідовність і наповненість змістом заперечують цю, на перший погляд таку зрозумілу "народну етимологію". Найвірогідніше, Василь Степанович не має до назви жодного відношення, і це просто звичайнісінький збіг. Ось що заставляє так вважати:

- в допоміщицький період на території сучасного Василівського району вже існували численні козацькі зимівники і хутори, це засвідчили перші ж обліки поселень після анексії Таврії в 1783-му році; Від 1784-го року офіційно ведуть свій початок сусідні села Златопіль, Маячка й інші, засновані козаками;

- подібні козацькі зимівники і декілька хуторів стояли також і власне на Василівських пагорбах; повідомляється, що коли у 1799-му році Василь Попов особисто прибув визначати місце розташування для першої капітальної споруди (панського дому) майбутньої величезної садиби, то ним став зимівник колишнього запорізького козака на високому і похилому березі річки Карачекрак; тобто до 1799-го року В.С. Попов ще не вкладався у розбудову слободи;

- в дарчому акті № 3733 від 27.07. 1788-го року згадується вже сформована "слобода Василівка", тоді як переселення селян з північних губерній Василь Попов розпочав тільки у 1790-их роках; доти в слободі Василівці проживав лише місцевий люд;

- побувати в глухій козацькій слободі Василівці, яка тоді лежала осторонь Кримського шляху, вічно зайнятий Василь Попов міг тільки проїздом, під час котроїсь із кримських війн; Що в цьому забутому богом і людьми козацькому хуторі могло настільки вразити його уяву, щоби Попов, ще не маючи на слободу ніяких паперів власності та впливів, подарував їй своє ім'я? (а Василь Попов за довгі роки походів бачив багато ліпших, в тому числі й екзотичних кримських місцин, які, до речі, також тоді отримав); з якого дива генерал-майору Попову губити своє дворянське ім'я в нікому не відомій місцині? саме в цій слободі?

- зазвичай, поміщики залишали на мапах імперії свої прізвища: Каховка, Канкринівка і навіть пізніше Еристовка та станція Попово; етикет вимагав звертатися до поважної персони за подвійним ім'ям, Іменем По-батькові, на відміну від простолюдинів; Або ж особа повинна була стати настільки відомою (Святі, імператори), що її особисте ім'я перетворювалося на власну назву (так виникли Олександрівськ, Єлизаветівка, Катеринослав тощо); а просто "Васько-Василівка" для генерал-майора з претензіями на дворянство було би не солідно;

- подібні "іменні" назви властиві козацьким хуторам; саме так наприкінці 18 століття з'явилися сусідні з нами Михайлівка, Іванівка тощо (вони не страждають на "аристократичну хворобу" і не шукають собі в прабатьки-засновники ні архістратигів, ні апостолів, ні дворян); це первинно козацькі селища і назви; найвірогідніше таким був і наш допоповський хутір Василівка;

- напевно це знав і сам Василь Степанович і перші василівці; проте зі зміною поколінь і зростанням культу легендарного засновника роду Попових, назва Василівської садиби все більше поєднувалася з іменем її першого поміщика; додатковий вплив на посилення цього зв'язку справило й ім'я колоритного Василя Павловича Попова (онука В.С. Попова), якому Василівка завдячує своїм замком і славою, який став улюбленцем місцевих легенд;

- центром усіх своїх Південних володінь В.С. Попов обрав поселення Тавель у Криму, а місцем розваг і житла – збудований у 1790-их роках розкішний двоповерховий палац з чудовим парком у полтавській Решетилівці; Василівка ж, окрім одноповерхового будинку поміщика, за життя В.С. Попова не отримала нічого; чи могло б так відбуватися з улюбленим іменним поселенням?

Отже, з дворянським "Васильєвославском" чи принаймні з "Васильєвском" у нашої грішної Василівки не знаходиться нічого спільного. Але "хутір запорізького козака Василя" – теж звучить смачно! ☺ (див. мал. 41.3).

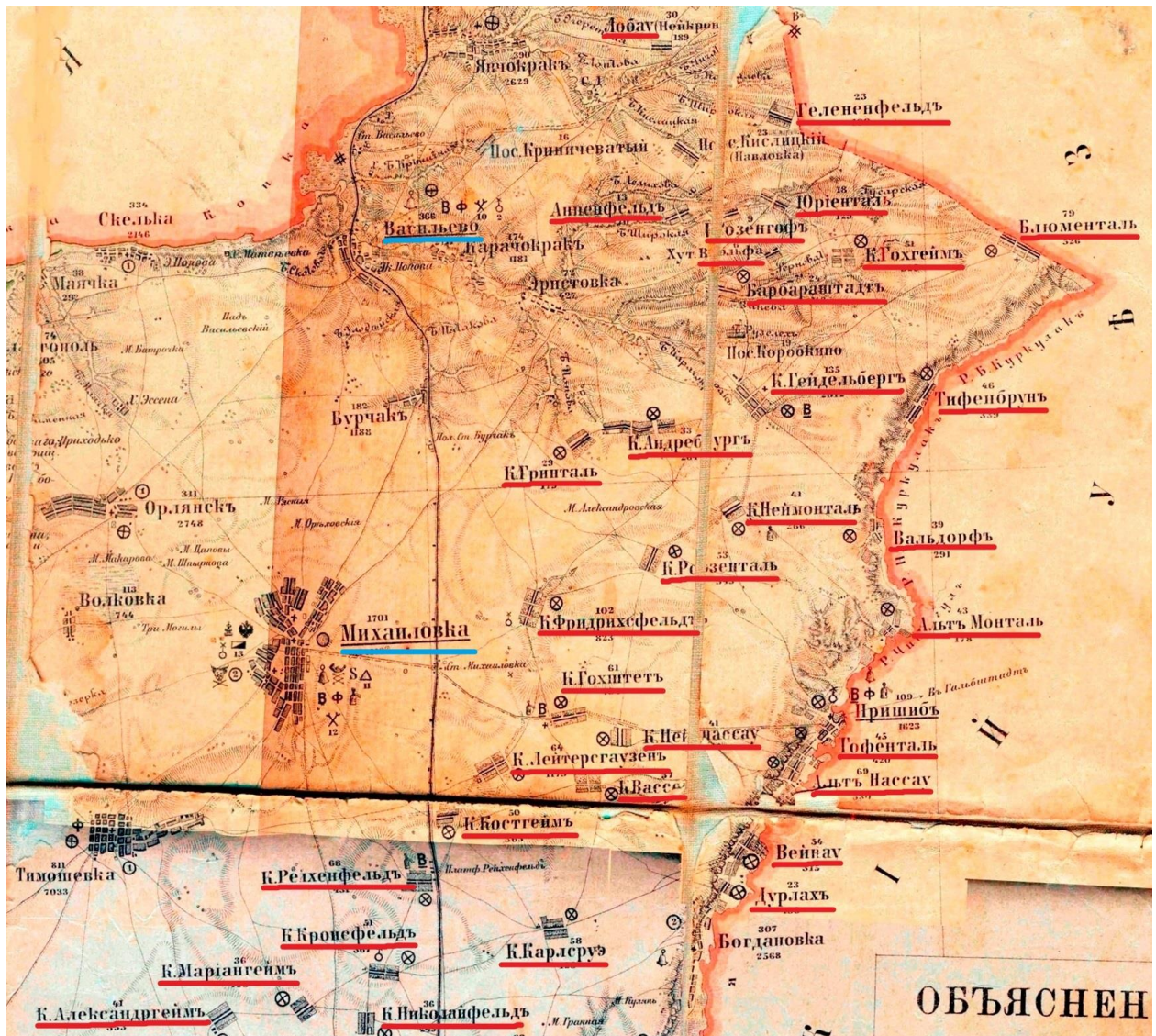

Мал. 41.3. Типові степові хутори (картини Ю. Прядка та М. Луговенка), яких раніше було безліч по всіх куточках південної України; можливо такі ж стояли і в нашій слободі? ☺

Тоді ж, у 1788-му році, фіксується поява на півдні України і перших німецьких колоній переселенців з Європи (спочатку на острові Хортиця й навколо, а потім вздовж річки Молочної та в інших місцинах). Упродовж наступного століття поруч з Василівкою їх стане настільки багато, що це попервах просто шокує! Хоча згадуючи про те, що від 1762 до 1917 року Російською імперією правила німецька династія Гольштейн-Готторп-Романових, то масована колонізація німцями півдня України вже не так і дивує. Якби не "антифашистська" внутрішня політика після Другої Світової війни, то мапа нашого району і досі рясніла б ледь не суціль німецькими назвами (див. мал. 41.4).

Попри те, що іновірці-німці й намагалися жити окремими поселеннями, їхній вплив на етногенез, господарську діяльність і культуру тодішніх василівців виявився колосальним! Зокрема, приведені ними нові породи великої рогатої худоби витіснили нашу сіру степову, поширилося вживання свинячого сала ("німецького шпику"); стали звичними прогресивні методи землеробства, яке в другій половині 19-го ст. нарешті переважило скотарство у нашій місцевості; навіть традиційне православ'я подекуди заступили різні течії протестантизму (особливо баптизму).

В 1943-му році німецькі назви поселень стерли з мапи Василівського району, а їхніх мешканців прискіпливо пересіяли крізь решето репресій; відтоді колишній Барбаштадт став Переможним, Юринталь – Червоноармійським, Розенгоф – Грозовим і т.д. Проминуло 2 - 3 покоління василівців – і про те вже ніхто й не згадує, хоча окремі елементи німецької культури і господарювання назавжди змінили нашу долю.

Мал. 41.4. Щільність німецьких назв (підкреслені червоним) поруч з Василівкою та Михайлівкою (підкреслені синім) на мапі 1889 року

В перші десять років після свого офіційного народження в 1788-му році Василівка майже не відчувала присутності нового господаря. Лише в 1790-му році Василь Попов оформив свої папери на користування Василівською землею, отримавши план і межову книгу. По всьому периметру "дачі Василівської" (так її названо в межовій книзі) упорядники Попова проставили стовпчики (через кожні декілька сотень метрів), або ж вирили глибокі межові ями, таким чином застовпивши ділянку в 55 з гаком тисяч десятин землі (60,6 тис. гектарів, або ж 606 км²) – нічогенька така дачка, та ще й не одна ☺. На цьому господарська діяльність новоспеченого дачника на деякий час й обмежилася – до кінця 18-го століття ні забудов, ні переселень кріпаків у "дачу Василівську" не відбувалося. Василю Попову було просто ніколи цим займатися, він ще перебував на етапі хаотичного нагромадження капіталу.

А в 1791-му році помер покровитель Василя Степановича, князь Потьомкін, і похідне життя канцеляриста змінилося на столичне, де йому ще треба було прилаштовуватися до нових господарів (до 1796-го року це була Катерина II, а після її смерті – Павло I). Це вічне та виснажливе служіння самодурно-самодержавній імперії майже не залишало В.С. Попову шпаринки для більш-менш пристойного родинного життя, яке ніколи не могли замінити ні карти, ні випивки, ні гулящі дівки. В цей Петербурзький період біографії коханка Василя Попова, акторка Кароліна, народжує йому і двох синів: Павла (1793) й Олександра (1794), яких тільки Попов і всиновив (у 1801-му році) з-поміж багатьох своїх позашлюбних дітей.

З приходом до влади Павла I, який ненавидів усе, пов'язане з політикою і фаворитами своєї матері Катерини II, над головою безрідного вискочки, Василя Степановича, почали не на жарт збиратися грозові хмари. Передчуваючи опалу, Попов методично встигає оформити всі свої дарчі землі в приватну власність, і від 1798-го року нарешті стає повноправним тепер уже власником(!) Василівського краю з правом передачі земель у спадок через десять років. Цей крок було здійснено саме вчасно, бо влітку 1799 р. Василя Попова беруть під сувору варту, а восени того ж року звільняють з посад. Не спокушаючи надалі своєї долі, В.С. Попов тієї ж миті "віддаляється" від столичного життя і на декілька років "залягає на дно" в своїх селах. Ось тоді й розпочинається справжній поміщицький період в історії Василівки!

Але перед тим, як до нього перейти, хочеться ще раз пригадати, яким же було життя василівців безпосередньо до появи у нас російського поміщика з далеких північних земель. Тим паче тоді відбувалися по-своєму дивовижні та знакові для нашої громади події. До того ж, історія Василівки – це не лише, і не стільки, життєпис родини Василя Степановича (див. фото 41.5).

Фото 41.5. Пам'ятник В.С. Попову на центральній алеї міста Василівка: неоковирний первинний варіант (ліворуч) невдовзі замінили на Аполлоно-подібного красеня з романтичним поглядом Казанови ☺; і ніскілочки не татарин, і навіть не Дракула з Лазаревського цвинтаря ☺ (фото з Інтернету)

42. Якою була наша козацька слобода

Якими були перші козацькі зимівники та хутори на Василівському узбережжі Великих Луків? Як жилося в них василівцям? І що побачив Василь Попов, коли вперше ступив на Карачекракський берег?

У 18-му столітті в плавнях і річкових долинах Василівського району було ще повно лісу; і всі балки, що відкривалися до води, також буяли непролазною зеленню. Річки на той час ще були значно повноводнішими і в своїй стрімкій течії не знали такого засилля очерету. В кожному ярку та балочці, в прохолодній вогкості зелених хащ ховалися та струменіли джерела, живлячи питною водою чисті ріки.

А над усіма цими джунглями плавень і долин голими вершинами тягнулися до неба гори навколишніх берегів. Їхні схили поступово втрачали ліс, і на горі ставали незорими ковиловими степами. Від частих степових пожеж (в т.ч. і штучних підпалів, для оновлення пасовиськ) рідко яке дерево могло вижити на долоні степу, хіба що десь у яру, чи поблизу джерельної вільгості.

Так і велося тоді у Василівці: лісистий діл → з якого підіймався трав'янистий степ.

На схилах подібних берегів ліпили свої хатки люди, які втомившись від неприкаяних мандрів, осідали на землю і ставали василівцями: були серед них і козаки, і біглі кріпаки, і солдати, і злочинці і шукачі щастя всіх мастей, – а через покоління цього всього уже ніхто й не згадував, і всі ставали просто хуторянами, дедалі більше переплітаючись одне з одним родинними і сусідськими зв'язками. Так утворювалися хутори.

Хутір – це окреме господарське поселення, складене з 1 - 3 дворів (тобто родин). За статистикою 1886-го року середня василівська родина об'єднувала 6 - 7 людей (6,45). Якщо так було і за сто років до того, то чисельність населення кожного окремого хутора, разом з найманими робітниками-неродичами, могла сягати 1 - 3 десятків людей.

Ці хутірки тулилися всюди, де собі вподобали: поближче до джерел і ріки, подалі від комарів і повені; поближче до шляхів і ярмарку, подалі від влади і податків, і т.д. Зазвичай, компромісним рішенням для місця під хутір ставали пологі береги неподалік доріг. Так було й у Василівці: всі навколишні схили пагорбів обсіли люди (див. мал. 42.1).

Мал. 42.1. Цей "Хутір" олівцем і аквареллю Тарас Шевченко намалював у 1846-му році на Полтавщині; але здається, що він зображує наш Карачекракський мис, який полого спускається до лісництва: на пагорбі стоїть хутір, на схилі Лисої Гори вдалечині – ще один; а з чистого Карачекара, під вулицею Береговою, воду п'ють коні ☺ (мал. зі Всемережжя; змінено)

Основними промислами на хуторах передусім були (традиційна хуторська тріада): присадибне скотарство, риболовля та бджільництво; допоміжну роль відіграло садівництво і городництво, а також мисливство та ремесла. Морочливе ж землеробство стало товарним у нашій місцині лише з другої половини 19-го ст., не в останню чергу під впливом німецьких колоністів.

На характер господарювання хуторян значною мірою впливала близькість плавень. Так, цікавим було приплавневе тваринництво: велику домашню живність (переважно корів) навесні вивозили довгими човнами на численні плавневі острови та напівострови, де худоба до осені жирувала самопасом; там же не островах із лози плели простесенькі стайні для телят і курені для доглядачів; і тими ж таки човнами двічі на день плавали на острови на дойку; а восени гладеньку худобу з приплодом забирали до хуторів (див. мал. 42.2). І звісно ж плавні заохочували до ловлі риби: як для внутрішнього вжитку, так і на продаж.

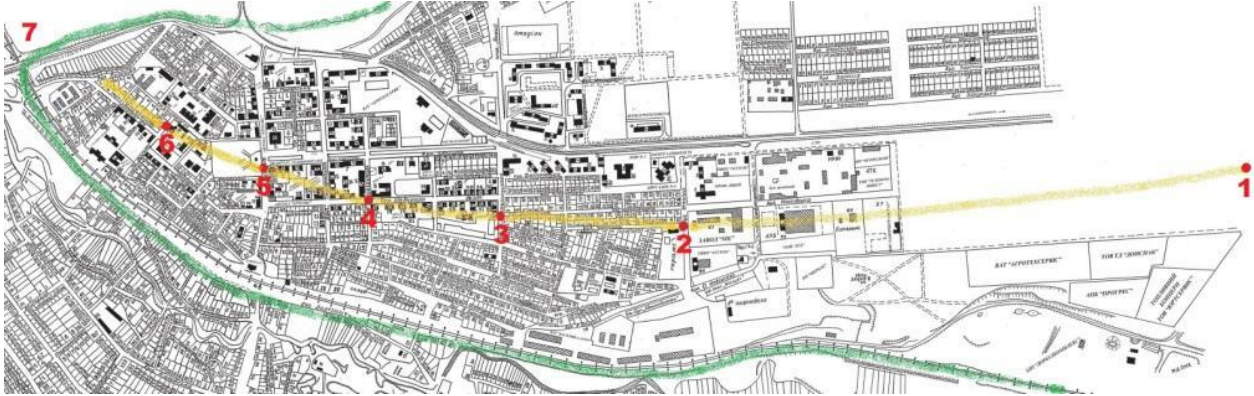
Мал. 42.2. Можливо василівські хутори були схожі на цей "Хутір" К. Крижицького, намальований ним у 1888-му році? Клімат у Василівці 18-го ст. був значно помірнішим, ніж теперішній напівпустельний; лісів ще вистачало і вони могли відновлюватися (мал. з Інтернету)

Окремі хутори з часом об'єднувалися в слободи з власним самоврядуванням, але зовні могли так і залишатися окремими хуторами (див. мал. 42.3). У такий же спосіб десь у другій половині 18-го ст. виникла і наша слобода Василівська, взявши назву за іменем найбільш впливового хутора, або ж за іменем святого покровителя, на честь якого освятили церкву.

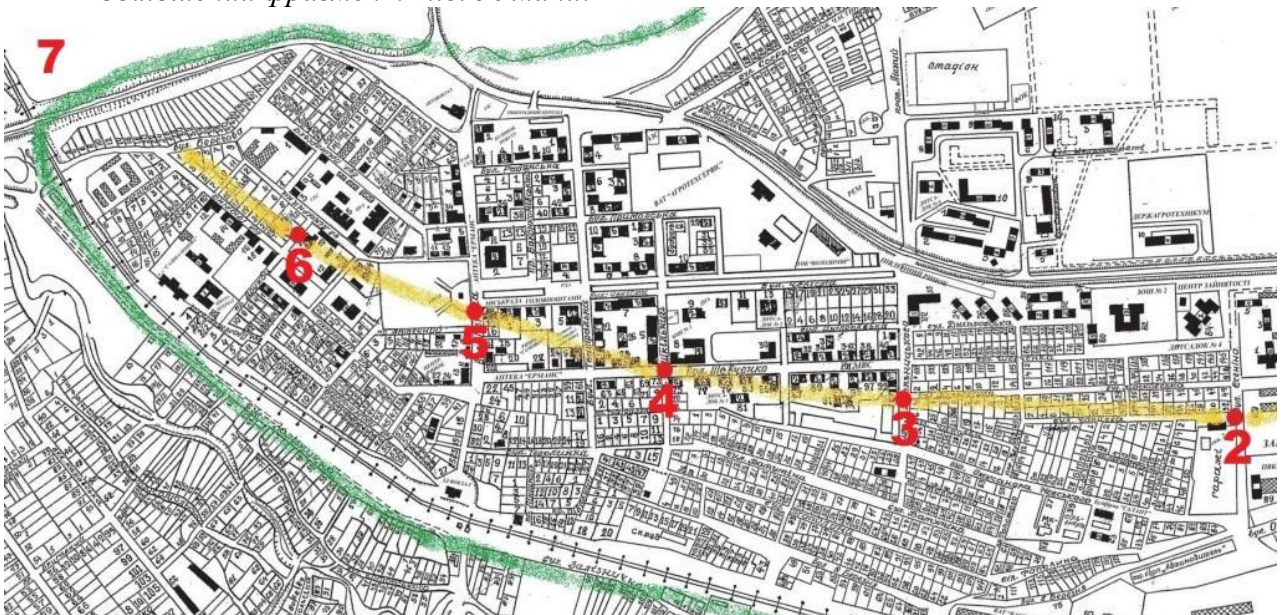

Мал. 42.3. Погляньте на Скельку 1919-го року; незважаючи на те, що від 1780-их років село Скелька в усіх документах фігурує, як цілісна адміністративна одиниця, воно ще й досі складається з окремих хуторків, розтягнутих уздовж усього річища Конки; подібним чином розірвана і Маячка; найімовірніше, що і слобода Василівка у 18-му ст. була не цілним поселенням, а лише купкою хуторів

Усталеної мережі доріг у Василівському районі 18-го ст. ще не існувало. Мабуть єдиною незмінною магістраллю, яка проходила тоді поруч із нами, був Кримський шлях – йому ніяк не давали зарости безперервні шоркання військових обозів російсько-турецьких війн. Найлегше потрапити до перших Василівських хуторів можна було відгалуженням цього шляху, яке починалося від сучасної Токмакської розвилки автостради Харків-Сімферополь і йшло вододілом між річками Чокрак і Карачекрак, повз кургани колишніх пенсійних городів (на в'їзді у Василівку зі сторони Мелітополя, навпроти повороту на с. Підгірне), по самому гребню – до лісництва Лисої Гори (див. мал. 42.4).

Мал. 42.4. Прадавня курганна дорога (жовта), що йшла грядюю вододілу річок Чокрак і Карачекрак, на мапі сучасного міста Василівка (мис вододілу обведений зеленим кольором): 1) курганна група на колишніх пенсійних городках; 2) перехрестя вулиць Єсеніна і Затишної; 3) перехрестя вулиць Б.Хмельницького і Московської; 4) перехрестя Шкільної і Шевченка; 5) Соборна-14; 6) Дружби-2; 7) край мису – перехід на інші вододіли: Лисої Гори і В.Криниці
Збільшений фрагмент тієї ж мапи:

Ця дивовижна стара дорога, колись усіяна курганами, тепер закатана під асфальт і бетон сучасного міста Василівка. Але вона нікуди не поділася і така ж "вічна", як і вододіл, на якому вона лежить (курганні дороги, прокладені верхівками пагорбів, зазвичай безлісими, значно менше розмивалися дощами і талими водами, ніж їхні посестри на схилах; їх здалеку було видно по маякам-курганам і рухатися ними не заважали байрачні хащі). Відшукати цю 5-тисячолітню дорогу під асфальтом міста дуже просто – в місцях її перетину із сучасними вулицями видно ці переكاتи вододілу (див. мал. 42.4).

Здавалося б, ну навіщо така деталізація вже зниклих шляхів? Проте всі цивілізації – це ніщо інше, як поселення і шляхи сполучення між ними; без котрогоось із цих рівноправних компонентів – цивілізації не існують. Міста більш вдачні для досліджень, бо скупченість артефактів там значно вища; але одкровення давніх доріг – не менш вражаючі!

Такою ж насиченою на події виявилася й одна з найперших головних доріг нашого містечка; обабіч неї виникли надзвичайно важливі для переселенців об'єкти (див. мал. 42.5):

- найперший цвинтар Містечка (Театральна-9);
- найперша дерев'яна церква у Василівській слободі (Соборна-14);
- найперша капітальна споруда (панський будинок) у Василівці (Дружби-2).

На цю ж дорогу орієнтувалися і перші квартали забудови дитинця містечка Василівки.

Мал. 42.5. Фрагмент вододілу двох річок (Карачекраку і Чокраку), на якому у 18-му ст. виросло нове Василівське містечко; Червоною лінією по гребеню вододілу йшла головна дорога, до якої прив'язалися: найстаріший міський цвинтар (зелена цятка 1), перша міська церква Св. Василя Великого (зелена цятка 2) і найперший кам'яний будинок у м. Василівка (зелена цятка 3); До 1840-их років планування містечка навколо панського будинку (цятка 3) співпадало з напрямом старої дороги (блакитний колір вулиць дитинця містечка), але після побудови Петропавлівського храму, строго зорієнтованого по сторонам світу (поруч з №2), архітектурна вісь міста зламалася і напрям нових вулиць почав узгоджуватися з храмовим комплексом (жовтий колір вулиць нового міста); цей злам легко простежується й сьогодні по різким вигинам вулиць Приморської (поблизу магазину "Океан"), вулиці Лікарняної (поруч зі Швидкою Допомогою) і вулиці Шевченка (навпроти базару)

Проте міські забудови навколо курганної дороги – це справа пізніших часів, а тоді, у 18-му столітті, перші хуторяни бачили обабіч неї ще тільки цвинтар і дерев'яний храм; декілька слів про ці дивовижні об'єкти:

Поблизу будинку по вулиці Театральній-9 (див. фото 42.6) колись за Мідно-Бронзової та Ранньозалізної доби лежав курганний могильник, який згодом став традиційним місцем поховання і для наступних поколінь василівців, у т.ч. татар, козаків і перших поміщицьких переселенців (між Будинком Культури, частково Поштою – і вулицею Шевченка навпроти). Тут же в 1920-му році безславно зарили й розстріляну Советами василівську інтелігенцію, а в 1942-му році востаннє ховали радянських солдат, померлих у там таки розташованому німецькому таборі для військовополонених.

До початку 20-го століття цвинтар був найсхіднішою околицею містечка, за якою лежали тільки величезний ярмарковий майдан, поля та степи (див. мал. 47.7). Але після Другої Світової війни місто стрімко розрослося на схід (аж до "пенсійних" курганів) і поглинуло старезний цвинтар, який опинився в самісінькому його центрі. Про похованих на кладовищі забули, чи просто не хотіли згадувати, і звели тут житлові будинки, кінотеатр, господарчі споруди тощо.

Фото 42.6. "Дім на кістках" – так називали старожили цей будинок на перехресті вулиць Театральної та Шевченка

Проте зрідка минуле продовжувало нагадувати про себе моторошними сюрпризами. Так, у 1970-их роках, риючи теплотрасу між тодішнім кінотеатром "Родина" (в.Театральна-7) і Будинком Культури, копачі разом із землею вигорнули й безліч людських кісток: стіни глибокої траншеї виявилися насиченими загорнутими в савани кістками і спорохнявілими трунами. Витягати зі стін сувої з кістками, а потім "битися на мечях" стегновими кістками і лякати дівчат черепами – на деякий час стало найзахопливішою справою дворових хлопчаків (допоки батьки з жахом не поперли мене з дому віднести мої "іграшки" туди, де взяв). Втім, земельні роботи не припинялися, поховання не досліджувалися й не переносилися; незручне минуле тоді "не помітили". І тільки люки теплотраси на задньому дворі Будинку Культури по дорозі на базар і досі декому нагадують про підземне царство у нас під ногами.

Іншим прецікавим об'єктом поміщицького періоду Василівки, який теж виріс при Великій дорозі, є дерев'яна церква Святого Василя Великого, збудована ще задовго до того, як В.С. Попов переселив сюди своїх перших кріпаків чи заклав фундамент своєї майбутньої садиби. Іноді вказують на 1791, 1792, 1796, 1799 чи навіть 1800 рік заснування храму, хоча найімовірніше це тільки дати його першої згадки. Бо інакше в ті далекі часи бути й не могло: якщо існувало поселення православного люду, то поруч неодмінно повинна була існувати і церква, навколо якої оберталося все тодішнє духовне й господарське життя громади. І наші козацькі хутори, що від 1740-их років почали з'являтися на лівобережжі Конки, не були в тому правилі винятками. [До речі, християнські церкви на Кінському лівобережжі милували око ще за Мамаєвих і Генуезьких часів 14-го сторіччя, про що свідчить величезна кількість християнської атрибутики в похованнях на сусідній з нами Мамай-Горі].

Якщо на перших порях козацької колонізації ще й могли бути якісь перешкоди для повноцінного релігійного життя на бусурменському Татарському березі, то вже від 1774-го року (коли Кримське ханство стало залежним від Росії), а тим паче від 1783-го року (коли відбулася цілковита анексія Криму) – жодних перепон для будівництва православних церков на лівому березі Кінських Вод не лишалося! Вірогідно саме тоді і з'явилася в нашій місцині дерев'яна церква Святого Василя Великого.

Перший Василівський храм виріс на гребні вододілу в тому місці, де він починає полого спускатися до Лисої Гори, і звідки відкривається дивовижний краєвид на Великі Плавні. Відомо, що це була невеличка церква на кам'яному (вапняковому) фундаменті, зведена з добротного дубового лісу. Ні її детальний опис, ні малюнків не збереглося; але найвірогідніше вона була подібною до решти козацьких церквичок кінця 18-го ст. (фото 42.7):

Фото 42.7. Це Миколаївська церква кінця 18-го ст. з козацького хутора Стецівка (Черкаської області); ймовірно наша дерев'яна Свято-Василівська церквичка мало чим від неї різнилася, і краєвид давньої допоміщицької Василівки міг бути схожим на цю сільську ідилію (фото зі Всемережжя)

На сьогодні від козацької церкви не збереглося і каменя на камені: в 1852-му році її розібрали за дорученням Попових і разом з іконостасом та іншими речами продали за 3000 рублів асигнаціями прихожанам у с.Новоолександрівка – чи вчинили б так нащадки Василя Степановича Попова, якби храм був його дітищем? Кажуть, що на місці прибраної церкви відтоді забило потужне джерело (на верхівці вододілу?!), над яким збудували ошатну водокачку гарної архітектури з жовтої та червоної цегли, яка й працювала аж до 1950-их років.

Перший Василівський храм Св. Василя Великого безслідно щез... але спираючись на спогади старожилів і незмінний макрорельєф вододілу, можна з певністю відтворити місце його розташування: він стояв на самісінькому перекаті пагорбу вулиці Соборної між авто- і залізничним вокзалами, на півсотню метрів углиб сучасного міського парку (див. фото 42.8).

Фото 42.8. Наближення по вулиці Соборній зі сторони автовокзалу до гребню вододілу, поруч з яким стояла дерев'яна Свято-Василівська церква (майже там, де світить сонце)

43. Початок поміщицького періоду

Восени 1799-го року Василю Степановичу Попову довелося поспіхом втікати від не на жарт загрозливих службових переслідувань із далекої Петербурзької столиці в південне Решетилівське містечко. Ця полтавська, найперша, його садиба на декілька років стане при-тулком і водночас засланням для В.С. Попова, допоки в Петербурзі в 1801-му році не вб'ють недружнього йому імператора Павла I, допоки не відновляться корисні зв'язки при дворі нового російського імператора Олександра I.

Ці вимушені роки "заслання" (1799 – 1803) Василь Попов, з притаганими йому напо-легливістю та завзятістю, використав для укріплення та розвитку своїх численних володінь, так вчасно приватизованих у 1798-му році. І хоча лєвова частина уваги дісталася розкішній полтавській Решетилівці (двоповерховий палац на 25 зал і садово-парковий ансамбль з чов-нами і водоймами) та кримському Тавелю (центру всіх його Таврійських маєтків, у тому чис-лі й Василівки), але дещо дісталася й нашій Василівській слободі: на межі 1799-1800 років поміщик Попов особисто відвідує береги Карачекраку і дає наказ збудувати тут панський дім. З цього року, власне, й розпочинається панський період в історії нашого краю.

Неважко уявити, яким був перший приїзд Василя Попова до Василівської слободи. Дістатися до неї комфортно тоді можна було тільки звернувши з Кримського шляху на стару курганну дорогу до Великих Луків (див. мал. 42.4). Мандруючи вододілом, Василь Попов мусив проминути старий цвинтар, дерев'яну церкву і зупинитися коло хутора на мису, за яким уже починалися Великолузькі плавні.

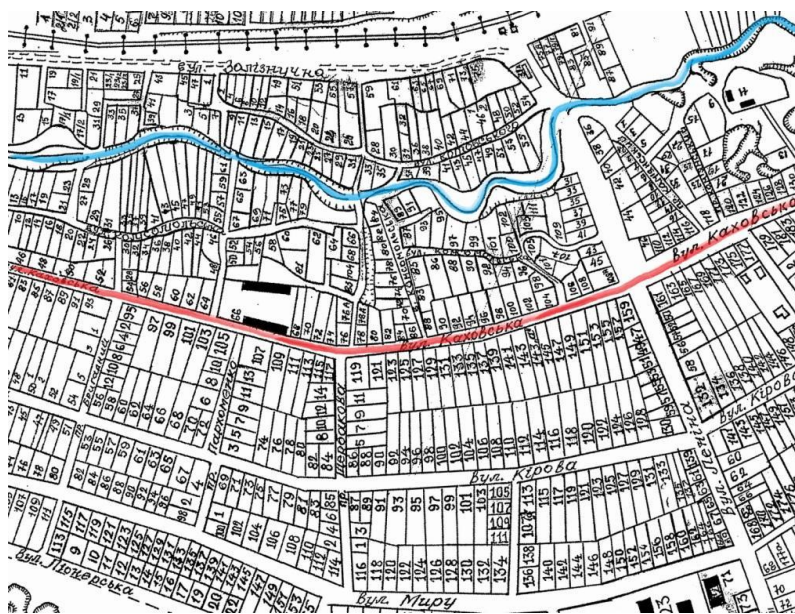
Цей хутір був найповажнішою оселею з решти, розкиданих навколишніми пагорбами; його заснував ще у вільну годину якийсь невідомий запорізький козак, якого можливо теж звали Василем, як і Попова. І хоча Василь Степанович не встиг ще й пальцем прикласти до спорудження жодного з будинків Василівської слободи, але все тут уже належало йому: від природи – до споруд, і навіть самих душ василівців (кріпаків-рабів так і рахували "душами"). Ще від 1796-го року царським указом заборонявся самовільний перехід поселенців з місця на місце в південних губерніях, тобто все населення приписувалося до пана, який за найменшу провинність міг продати василівця, обміняти на худобу, згвалтувати, а за непокору – віддати в москалі чи заслати на Сибір. Звісно, зашморг на вільних козаках затягували не одразу, а впродовж 1 - 2 поколінь, поступово збільшуючи кількість днів панщини, повинностей та податків, стиха привчаючи "диких" поселенців до ярма. І врешті-решт панщина дійшла до 5 днів на тиждень, а правнуки вільних людей стали рабами [так зокрема, дід Тараса Шевченка ще був нащадком підвладних тільки Богові запорізьких козаків, а Тарасик – вже виявився сином кріпака і безправною худобиною]. Бо все одно, ким би не заселялися степи, а через декілька років усі неодмінно ставали кріпаками; і самостійні поселенці, що добровільно осіли поблизу Конки, перетворювалися на таких же рабів, як і переселені Поповим селяни (козаки) з Полтавщини, Катеринославщини, Чернігівщини тощо.

Отже, на межі 1799/1800 років Василю Степановичу вже ніщо не завадило встромити кілочка в чуже подвір'я старого козацького зимівника і сказати *"тепер тут буде мій дім!"* і крапка. Власник зимівника не заперечував, а можливо навіть і допомагав тримати кілочка. В проміжку 1799 – 1803 років панський дім збудували – це була перша капітальна споруда в тодішній Василівській слободі. До сьогодні вона збереглася (див. фото 43.1), але первісно була меншою за розмірами, без тих численних прибудов, що з'явилися пізніше на задньому дворі. Інших капітальних споруд у Василівці за життя В.С. Попова зведено не було, ба навіть більше: їх не було аж до 1830-их років! У порівнянні з палацом полтавської Решетилівки, чи навіть забудовами симферопольського Тавеля, василівський дім, попри всю його ошатність і добротність виявився звичайнісіньким дачним будиночком "дачі Василівської", який Василь Попов цілком міг собі дозволити, і в якому зі зручностями міг зупинитися під час рідкісних інспектувань своїх південних маєтностей. Він ніколи не збирався тут жити і померти: дача – є дача.

Фото 43.1. Перша капітальна споруда в місті Василівка (фото з Інтернету)

Будинок поміщика став справжнісіньким палацом поміж навколишніх хаток-мазанок, але він ще аж ніяк не змінював загального вигляду слободи: як одна крапля – ще не дощ, так і один будинок – ще не місто. Василівка надовго залишалася розкиданими по річковим берегам острівцями хуторів. Найбільше їх було на лівому березі Чокраку, де виходи вапняку струменіли джерелами і в надлишку пропонували будівельний камінь. По всій цій долині, від Лісництва (де Чокрак впадає в Карачекрак) – ледь не до Злодійської балки (де нині ставки) сформувалося декілька незалежних хуторків, кожен зі своїм власним цвинтарем. Цікаво, що перші хати займали тільки низину біля води й не піднімалися по схилу вище сучасних вулиць Каховської, Привокзальної (по-старому Пролетарська) і 8-Березня. На горі поза селом тоді лежали і всі їхні цвинтарі (всі, як один над вулицею Каховською). Лише згодом окремі острівці хуторів злилися в єдиний масив села Василівки, а ще пізніше над вул. Каховською виникли нові, "як по мотузочці" проведені, прямі вулиці (див. мал. 43.2).

*Мал. 43.2. Забудова Васи-
лівки почалася з річкової долини
(ріка позначена синім кольором) і
відбувалася настільки хаотично,
без будь-якої стратегії та плану,
що породила сучасний лабіринт
неймовірно закручених вулиць
(навіть там, де цього не вимагав
рельєф); простору було вдосталь
і двори ще не тулилися один до
одного – василівці вільно обирали
найзручніші місця; землю взагалі
тоді ще не ділили, а косили й
орали, де хто надумав – за
правом першого захоплення; вище
вулиці Каховської (червона) нові
вулиці вже показово "правильні"*

Частково відтворити атмосферу тих давніх василівських хуторків допоможе ця чарівна світлина Василівки 1950-их років з чистісінько-чистою річкою Чокрак і хаотично розкиданими по її берегам хатками (див. фото 43.3).

Фото 43.3. Василівські хати під очеретом коло річки Чокрак у 1950-их роках; в далечині видніються Лиса Гора, замок Попова і "містечко" (світлина зі Всемережжя)

Кожен з тих перших хуторів 18-го століття міг стати ядром майбутнього міста, проте з усіх можливих, Попов вибрав під свій будинок той, що стояв на мису вододілу двох річок з відносно гарною дорогою і церквицею, з чудовим краєвидом на Великі Луки. І капітальна забудова міста, своєрідний дитинець, почалася звідти.

Ще одним важливим нововведенням Василя Попова було впровадження метричного обліку місцевого населення. Обов'язковий облік імперія ввела ще в 1722-му році й поклала його виконання на церкви, які повинні були ретельно фіксувати всі хрестини, вінчання та відспівування своїх прихожан (таким чином, церква виконувала функції РАЦСу – органу реєстрації актів цивільного стану, податкової та нотаріальної служб). Метрики багатьох селищ Василівського району починаються з приїзду сюди Василя Попова у 1799/1800 році. Ось, наприклад, як виглядає перший запис у Василівській метриці при церкві Св. Василя Великого з приходом на той час уже в 1 тисячу(!) чоловік (перепрошую за довгу цитату):

*"Книга метрическая, в силу его императорского величества святейшего правительствующего Синода указа и духовного регламента 29 пункта в прибавлении в правилах причта церковного напечатанного **учиненная на 1800 год для записывания в ней слободы господина Тайного советника Попова Васильевки святого Василия Великого церкви священнику Иоанну Тарановскому рождение и крещение младенцев со означением месяца и числа ис именованием родителей и восприемников, бракосочетавшихся и умерших...**"*

Дивовижно, але збереглися метричні книги за 1799 – 1904 рр. по Василівці, Скельці, Янчекраку, Царкуту, Балкам. І якщо Ваші пращури походять із цих сіл, то Ви легко можете відтворити своє генеалогічне дерево аж до початку 19-го століття (на понад 200 років углиб віків, а це ні багато ні мало майже 10 поколінь!).

Дату початку ведення Василівської метрики іноді вважають також і роком заснування Свято-Василівського храму – ще одна дата з багатьох.

Кипуча діяльність Василя Степановича в суворі роки його заслання призвела також і до перших(!) масових переселень підвладних йому селян з північних українських губерній (переважно з полтавської Решетилівки) у південні маєтки материкової та острівної Таврії (у

Василівку та Крим). Якщо згадати, що в середні віки ці північні губернії заселялися якнайбільше вихідцями з наших же степів (у т.ч. й мамаївцями), то таке повернення "старих василівців" до "нових василівців" мало вплинуло на етнічний склад населення нашого краю. До того ж, переселялися не тисячі, і навіть не сотні, а здебільшого десятки родин кріпаків (у минулому козаків), які швидко розчинялися в місцевому середовищі.

Силами цих напіввільних місцевих першопоселенців і жменькою привезених кріпаків налагодити суттєве сільськогосподарське виробництво у Василівському районі В.С. Попов тоді ще не встиг. А втім, такої мети перед поміщиком і не стояло: головне було застовпити, заселити і закріпити за собою щойно приватизовані землі – створити переконливу картинку успішного загосподарювання краю, щоби ні в кого не виникло і тіні сумніву в наявності там господаря і бажання переглянути межовий план. Економічний бум у Василівському районі розпочнеться лише через третину століття, вже за нащадків Василя Степановича.

До речі, про нащадків. Пастка, в яку потрапив на службі Василь Попов, і яка ледь не коштувала йому свободи і майна, застала його якнайглибше призадуматися над крихкістю людського буття: в якусь мить багатий і впливовий поміщик, проте без родини і нащадків, ледь не перетворився на мильну бульбашку, яка лопнувши не залишає по собі нічого. Тому найпершим кроком В.С. Попова після приходу до влади Олександра I в 1801-му році, стало клопотання про всиновлення двох зі своїх багатьох позашлюбних дітей: Павла (1793 р.н.) й Олександра (1794 р.н.), з правом передачі їм свого дворянського титулу і всіх "нажитих непосильним трудом" маєностей – що й було зроблено указом нового імператора. А ще через два роки, вже після повернення до придворної служби у 1803-му році, Василь Попов нарешті офіційно (теж імператорським указом!) затверджує свій "древній" родовий герб, генеалогічно приписаний аж до 11-го століття! І якщо для аристократів-сучасників Попова це раптове ушляхетнення придворного вискочки виглядало, як нахабство, то із плином поколінь і забуттям деталей цієї оборудки, дворянський герб набував усе більшої пошани і чару, допоки окремими елементами не перекочував у герб міста Василівка на фронтон мерії ☺.

В 1803 р. Василь Попов повернувся до звичної столичної служби в петербурзький будиночок, подарований йому ще Катериною II в зоряні часи його кар'єри, і до 1819-го року з головою поринув у набагато цікавішу за розбудову південних провінцій атмосферу вищого суспільства і державних таємниць. Ранги, титули і нагороди слідували одне за одним, і про панський будиночок у далекій Василівці вже ніхто й не згадував. Звісно, за ним доглядав якийсь управитель, протоплював піч узимку, причепуряв дім наліто, бо дерев'яні стіни і рами не витримали б довгого занехаяння; проте ніякого розвитку Василівська панська садиба більше не отримала. Василівці сумлінно реєструвалися в метриці, справно сплачували пану десятину всіх прибутків і відбували панщину на його користь, але в решті, слобідське життя плинуло без суттєвих змін і потрясінь, тихо, за інерцією простуючи в своє майбутнє, про яке нічого не знало.

Водночас життя спливало і для Василя Степановича в далекому Санкт-Петербурзі. Яким би хитромудрим і спритним канцеляристом він не був, та все ж не міг обдурити своєї неминучої старості та смерті. В 1820-му році Попов повністю осліп і остаточно перетворився на той тип "нікому не потрібних дідів", який, на жаль, нам так знайомий. Останні роки свого життя він провів у Решетилівському палаці з шикарним парком, величезним флігелем для гостей і кріпосних дівок, в гульбищах і ще доступних йому за віком розвагах. Наприкінці 1822-го року Василь Степанович, не згадуючи про Василівку, тихо помер і був похований у Санкт-Петербурзі. А його численні маєності, з двома центрами: в полтавській Решетилівці та симферопольському Тавелі, – дісталися двом його синам.

Так завершилося бурхливе і дивовижне за кар'єрним злетом життя першого з відомих нам Василів Попових (бо буде ще й набагато ближчий василівцям другий Василь Попов – його онук). Окрім Лазаревського цвинтаря в далекому Санкт-Петербурзі та нашої Василівки, пам'ятників В.С. Попову більше немає ні влюбій йому Решетилівці, ні в кримському Тавелі, ні в жодному з інших його багатьох маєтків. Аби ж то Василь Степанович знав, що тільки Василівка увічнить його образ в камені (і то не раз!), то напевно б тоді на порядок збільшив витрати і на Василівську слободу і на її вдячних нащадків! Якби ж то тільки знав... ☺

44. Кохання, яке змінило долю всього краю

До 1830-их років Василівка була звичайнісіньким селом напівземлянок і хат-мазанок під очеретяним дахом, всього з двома капітальними будинками: церквою і панським домом. Ні розвинутого господарства, ні шкіл, ні лікарень, ні навіть згадки про них. Уявіть, що в ті часи половина сільських дітей не доживала до 6-річного віку і це було нормою! А грамоту з усіх василівців знали хіба що священник та управляючий. Постійні війни Російської імперії то з Францією (1805-1807, 1812-1814), то з Туреччиною (1806-1812, 1828-1829), то з Персією (1804-1813, 1826-1828) то ще бозна з ким не давали зосередитися на мирному виробництві та соціальному розвитку новозагарбаних південних губерній. Навіть державне кредитування вівчарства (військам геть як потрібна була вовна для сукна!) та імператорський указ 1827-го року про невідкладну й обов'язкову приписку всіх ще подекуди вільних поселенців до своїх панів (тобто 100% покріпачення) ніяк не могли оживити економіку нашого краю, яка після відходу від справ В.С. Попова і зовсім захиріла.

В ці роки непевності (без панської влади і права на самоврядування) в нашій місцині сталася прецікава доленосна подія: в 1820-их роках до Василівських берегів прибився "Ноїв ковчег" першої єврейської громади. Згодом вона стане настільки численною та впливовою, що навряд чи більшість сучасних василівців про це здогадується!

Вже в 1824-му році у Василівці відкрилася перша синагога, а незабаром на лівому березі Карачекраку (сучасний "посьолок") виросло і єврейське кладовище (його надгробки ще можна було побачити в 1970-их роках під час святкування "піонерських багать" на лівому березі річки). Це єврейське поселення мабуть було якимось чином пов'язаним із дорогою від Василівської слободи до дієвої тоді Карачекракської переправи (сучасна вулиця Щаслива), а вже в пору розквіту Василівки змістилося в центр містечка.

Чи знаєте Ви, що найпершим навчальним закладом Василівки був єврейський хадер (для хлопчиків) відкритий у 1848-му році, тоді як перші школи для решти дітей з'явилися в нашому місті лише після відміни кріпацтва і впровадження Земської реформи, як мінімум на чверть століття пізніше?

Звідки ж походили ці єврейські громади? Переважно це були ашкеназі – європейські євреї, які розмовляли мовою ідиш (ашкеназом був і Карл Маркс і безліч інших знайомих нам революціонерів). Ще у 15-му ст., коли Європою поширювалося полум'я контрреформації, євреї почали масово втікати до більш віротерпимої Польщі, осідаючи подалі на її східних, Білоруських (Литовських) та Українських (переважно Львів, Чернівці) теренах. Але в 1795 році держави Польщі не стало – її розділили між собою Пруссія, Австрія та Росія (саме тоді В.С. Попову дісталася від Катерини II часточка і "польського пирога" з тисячею(!) кріпаків (читай рабів) включно. Намагаючись швидше заселити щойно "відтиснуті" в Кримського ханства землі, Росія стала переміщувати на них людей з перенаселених теренів Білорусії та Прибалтики (див. мал. 44.1). Серед мігрантів було багато і єврейських громад. Тим паче,

царський указ від 1804 р. повертав євреям право на торгівлю і ремесло та відкривав їм шлях до купецтва, міщанства і землеволодіння. Так і вийшло, що впродовж наступних століть в Україні, переважно у великих містах, зосередилася третина всього світового єврейства! За переписом 1897-го р. населення Мелітополя на понад 40% (!) складалося з євреїв, а в 1910 р. в місті було аж 20 синагог! В той же час суттєво єврейським був і центр Василівки (вулиці Приморська, Соборна, Черняхівська, провулок Аптечний тощо).

Мал. 44.1. Червоною лінією обведена частина Польщі, яка в 1795 р. після трьох її поділів дісталася Росії; саме з цих Прибалтійсько-Білоруських земель на початку 19-го ст. у Василівку прибули перші громади

євреїв, які в подальшому відіграли важливу роль у житті всього нашого краю (мал. зі Всемережжя)

Попри свою чисельність, традиційні єврейські громади (кегили) жили відносно ізольовано поміж решти місцевого населення, за своїми принципами громадського самоуправління (кагалу) і мало змішувалися з тубільцями. Тому після катастрофи Другої Світової війни (коли від 3 мільйонів українських євреїв заледве лишилося 10 тисяч, і то, переважно в румунській зоні окупації) – єврейський слід в історії Василівки згубився майже так само цілковито, як і слід німецьких колоній (див. мал. 41.4).

Такі процеси відбувалися у Василівці напередодні 1830-го року, коли в панський будиночок по провулку Дружби-2 (див. фото 43.1) в'їхав із родиною новий власник – Павло Васильович Попов, 37-річний син Василя Степановича. Незвичністю цього візиту було вже те, що молоде і доволі відоме у вищому світі подружжя прибуло зі столиці до Василівки не на літній відпочинок проїздом, а з метою залишитися в цій перевозданій глушині назавжди: народити тут дітей, стати тубільцями-василівцями і врешті-решт померти в цій землі. Лише кохання, і то безмежне, могло перенести неушкодженим корабель їхньої родини над усіма рифами буття, крізь усі ті випробування, які неодмінно виникали у них на шляху. І весь хід тодішніх подій доводить, що так воно і було:

В 1793-му році Павла народила коханка генерал-майора Попова – актриса Кароліна. Він був одним із багатьох позашлюбних, незаконно-народжених дітей своїх батьків, і в такому невизначеному положенні байстрюка залишався аж до 8-річного віку. Але в 1801 році старіючий (57-річний) Василь Степанович усиновив Павла разом із його братом Олександром (1794 р.н.). Відтоді брати отримують гідну військову освіту в Петербурзі, а на літні канікули напевно ж не один раз відвідують Кримські маєтки батька, проїжджаючи повз Василівську слободу і зупиняючись перепочити в панському будиночку на березі Великих Луків. Такими були перші знайомства Павла з Василівкою; можливо серед тих дитячих спогадів зберігалися і якісь надзвичайно хвилюючі, за якими він повернеться у василівські місця вже у дорослому віці?

Фото 44.2. Портрет Павла Васильовича Попова; якою ж була загадкова і загублена для історії актриса Кароліна, що нагородила свого сина такими очима і волоссям? (з Інтернету)

Одразу після закінчення навчання в 1811-му році, Павло ще юним з головою поринув у вир Наполеонівських війн: пройшов хрещення у Вітчизняній війні 1812-го року, бився під Лейпцигом (1813), штурмував Париж (1814 р.) і молодими очима вбирав у себе відмінності європейського способу життя. А потім, ще на 15 років, аж до своєї відставки у 1829-му році Павло Попов занурився в хаос Кавказьких воєн (саме тоді, воюючи з Персією в Закавказзі, Російська імперія збиралася помити свої чоботи у водах Індійського океану).

Наприкінці 1820-их років разом з Павлом Поповим на Кавказі воювали й розжалувані до рядових вояки-декабристи (переважно Чернігівського полку, який у грудні 1825-го року на Київщині повстав проти монархії слідом за петербуржцями). Декабристи, серед яких було багато ветеранів Наполеонівських війн, яким пощастило перетнути залізну запону Російської імперії та на власні очі побачити інше, європейське життя, мріяли наблизити до нього і свій рідний "руський мир"; але в 1825 – 1826 рр. обидва повстання декабристів були втоплені в крові, а прибічники нового імператора Миколи I ще довго прискіпливо відстежували настрої у військах і били на упередження за найменшим сумнівом. Так "політично неблагонадійним" у 1829-му році став і хоробрий фронтовий генерал-майор Павло Васильович Попов, спочатку зміщений з посади, а незабаром і взагалі доведений до звільнення.

В тому ж році Павло Попов назавжди покидає Кавказ, де пройшла майже вся його молодість. Разом з ним, ділячи його долю, залишає рідний Кавказ і пускається в мандри за чоловіком назавжди закохана в нього Олена Еріставі, онука грузинського царя Іраклія II. Любов цієї молоді 20-річної княжни допомогла Павлу Попову, після майже двох десятиліть безперервних боїв на кордонах імперії, увійти в русло мирного життя. Хоча салонний світ до скону так і лишився для нього незрозумілим і ворожим: деякий час молоде подружжя ще намагалося жити в Санкт-Петербурзі, але вже через рік, за не до кінця з'ясованих обставин, безповоротно переїхало на такий же дикий, як і прекрасний Великолузький берег Василівської слободи. І панський будиночок по провулку Дружби-2, закладений ще батьком 30 років тому, став їхнім "раєм у курені", де їм судилося народити і виховати дітей, і жити в коханні до самої смерті, глухої до всіх молитов.

З появою у Василівці молодого подружжя Попових, наш край зазнає важливих змін з далекосяжними наслідками:

- насамперед, з весни 1931-го року слободу Василівську переводять у розряд містечок, і вона стає волосним центром Мелітопольського повіту, а також осердям усіх материкових володінь Попових (Тавель так і лишається центром їхніх кримських володінь);

- батьківський дачний будинок в середині 1830-их років, у міру збільшення родини, обростає численними прибудовами, господарським двором і спорудами, перетворюючись на довершену панську садибу;

- Павло Попов з головою поринає у дачне життя і захоплено насаджує навколо садиби численні виноградники і сади (див. фото 44.3), радо занурюючись у всі тонкощі сільського господарства з енергією та завзяттям дачника-неофіта;

- тоді ж, у 1830-их роках, у Василівці та навколишніх селах будують млини-вітряки, винокурний (горілчаний) завод [а нащо ж тоді садити виноградники? ☺], шкіряний та целюлозний заводи;

- продовжується залюднення краю купленими в інших губерніях родинами кріпаків; до того ж, декілька родин Олена Еріставі переселяє і зі своїх Кавказьких маєтностей – ці земляки-грузини стануть для неї на чужині суттєвою розрадою, і незабаром порідняться з місцевим населенням, урізноманітнюючи і без того строкатий василівський генотип;

- все більших обертів починає набирати кредитоване державою вівчарство, яке вже невдовзі стане провідною галуззю Василівського району (під пасовиська відводилися щедрі плавні Великих Луків; до того ж, скотарство не вимагало великої кількості робітників).

Фото 44.3. Старі дерева Василівки – свідки поміщицької доби: старезний кривий дуб (тому і вижив, що кривий ☺); його округлі жолуді зовсім не схожі на продовгуваті жолуді з решти молодших дубів району); вціліла дичавіла груша з панського саду за дамбою через річку Карачекрак; розчахнута верба понад старою гілкою залізниці коло Червоного мосту

Ось так, у 1830-их роках Василівка перетворилася на містечко і в шалених перегонах обійшла всіх своїх сусідів, випередивши навіть поселення Карачекрак – регіонального лідера минулих віків. Секрет того успіху Василівки лежав у дивовижній силі кохання ☺

Лихо, як завжди, прийшло неочікувано, брутално і страшно: навесні 1839 року без певних причин, від лихоманки(?) в своєму будинку по пр. Дружби-2 раптово помирає Павло Попов. Усе відбулося настільки стрімко, що його не встиг відвідати ні лікар, ні священник.

Через два тижні, коли з'їхалися далекі родичі та знайомі, Павла з усіма військовими почесностями поховали в нашвидкуруч збудованому з цегли склепі, поруч з дерев'яною церквою Святого Василя Великого, в декількох сотнях метрів від дому, де проминули його останні роки люблячого сім'янина. В цьому ж році Олена Еріставі почала будувати над склепом нову кам'яну церкву, гідну її чоловіка і їхнього кохання, яка й була освячена в 1843-му році, як Петропавлівський храм (див. фото 44.4). У міському парку лежить під руїнами храму Павло і досі, а поруч з ним покоїться і його дружина Олена і син Василь. Вхід до склепу закриває величезний останець цегляної церковної стіни, залишений напризволяще руйнівниками храмів. Можливо колись уцілілі підземелля церкви знову відкриються для відвідин, а над могилою закоханих ростимуть квіти, а не будяки?

Фото 44.4. Василівська Свято-Петропавлівська церква, зведена над могилою Павла Васильовича Попова в 1839 – 1843 роках (світлина 1920 р.); головним входом церква повернута на захід, до панського будиночку Попових, розташованому всього в декількох сотнях метрів від неї; обабіч церкви, по куткам сучасного міського парку зі сторони лікарні стояли окремі будиночки Спочивальні та Хрестильні (видна збоку); храм пережив революцію і війну, не дотягнувши до відлиги Перебудови всього 30 років

Після смерті чоловіка Олена лишилася сама – в далечині від Батьківщини, з двома дітьми на руках. Можна було чекати, що княжна повернеться на Кавказ. Проте останні роки щасливої молодості (а молодість завжди щаслива, що б там не відбувалося ☺) вже встигли міцно прив'язати її до південної України. Олена Еріставі ще завзятіше береться за розбудову міста і краю: значно розширює площу садів, які починав закладати її чоловік; будує паровий млин (вул.Соборна-20, навпроти сучасної їдальні "Чарівниця", стоїть і досі від 1846-го року з раритетами тієї епохи всередині); відкриває суконну фабрику, і прибуткова торгівля худобою та вівчарство стимулюють розвиток усіх навколишніх сіл – Скельки, Карачекрака, Янчекраку й інших; на місці хутора Вовкодавівка розбудовує своє іменне село Ерістівку (нині Широке), з'являються й інші, орендні села.

А коли підросли діти, Олена переїздить із ними до Санкт-Петербургу і живе там доти, поки діти не отримали якісної столичної освіти (з 1845 – по 1851 роки). За цей період душа княжни трохи відвикла від Василівки, і після навчання Олена повертається жити вже в свою Тавельську садибу, де Кримські гори і субтропічний клімат можливо нагадували їй рідний Кавказ. Проте 2 - 3 рази на рік господиня незмінно навідується в усі п'ять маєтків Попових, інспектуючи господарство і молячись у храмі на могилі чоловіка.

Майже до 1860-их років, допоки молодий Василь Попов після закінчення навчання відбував військову службу (то звільнюючись за станом здоров'я, то відновлюючись), все господарство Василівського краю лежало на плечах грузинської княжни. І з цим завданням Олена Еріставі впоралася пречудово, бо кохання, яке вело її впродовж усього життя, нікуди не поділося. Княжна так і лишилася вдовою; будучи на 15 років молодшою за свого чоловіка, Олена пережила його на сорок три з половиною роки і восени 1882-го року знову поєдналася з Павлом у Петропавлівському василівському храмі, тепер уже навічно.

45. Замок для Василя Павловича Попова

Від середини 19-го ст. Василівка стає прибутковим маєтком, одним з головних джерел прибутків родини Попових. Всіма господарчими справами тоді успішно опікувалася молода вдова Павла Попова – Олена Еріставі. А в 1858-му році їй на допомогу прибув і її 25-річний син Василь, звільнений з військової служби за станом здоров'я. Василь Павлович Попов був єдиним з роду Попових, хто народився і помер у Василівці, хто був невимовно закоханим у наш край і все життя свідомо тягнувся до василівських земель і людей – більшим василівцем бути вже просто не можна ☺.

Народжений у коханні в 1833-му році, Василь виріс на василівському подвір'ї поміж сільських дітлахів, луків і гаїв, на Карачекракських пляжах і лисих пагорбах навколишніх берегів, обдутий нашими степовими вітрами, обсмажений південним сонцем й обкусаний місцевими комарами. До 12-ти років Василь Попов майже безвиїзно перебував у Василівці, отримуючи (поки можливо) домашню освіту; але в 1845-му році для подальшого навчання змушений був разом із мамою Оленою їхати в Санкт-Петербург, у пажеський корпус. На Василя чекала та ж сама військова кар'єра, що її пройшли і батько і дід; він теж мусив стати генералом, так само, як і вони. І хоча хвороби й заважали службі, проте генералом Василь таки став, але це вже було на схилі його життя, десь далеко попереду (див. фото 45.1).

Фото 45.1. Василь Павлович Попов

Після звільнення зі служби в 1858-му році Василь Попов ще довго жив разом з мамою в кримському Тавелі, але щоліта повертався у Василівку і мріяв залишитися тут назавжди. В тому ж таки році Василь домігся перейменування містечка Василівка на "маєток Васильєво" ("*имение Васильєво*"), проте ця назва прижилася хіба що на папері, а в побуті так і лишилася босяцькою Василівкою [пізніше, у 1899 році, стали вживати слово "економія Васильєво", але після революції 1917-го все знову повернулося до первісного варіанту].

А на початку 1860-их років у Російській імперії відбулися важливі події, які зачепили життя і василівців – підданих цієї імперії:

- в 1861 р. в Росії нарешті офіційно скасували кріпосне рабство (хоча неофіційно тимчасовозобов'язані відносини з кріпаками в садибі Попових і всій імперії тривали до 1869 р.);
- тоді ж, у 1860 – 1861 роках, після чергової російсько-турецької війни, остаточно емігрували з нашого Приазов'я до Туреччини всі ногайці, залишивши Василівці на згадку про зниклу "татарську цивілізацію" тільки назви місцевих річок і поселень коло них;
- а ще в 1864 р. імперія схвалила й почала впроваджувати Земську реформу, яка хоч і з деяким запізненням, але наприкінці 1860-их років таки дійшла й до Василівки – виникають незалежні від поміщиків земства, перші народні школи і лікарні, здійснюється переділ землі.

З 1869-го року василівці перестають бути кріпосними рабами на жаль і розпач усіх, навіть найкращих і найлюдяніших поміщиків, у т.ч. і Попових. Тільки після цієї часової межі добрі поміщики починають ділитися з громадою своїм майном (з громадою, яка ще вчора була їхнім безправним бидлом – уявіть, яку жорстоку моральну травму нанесли василівці нещасним панам своїм ненавмисним правом "не бути рабами"). Проте ця політична свобода без економічного підґрунтя була ще доволі ілюзорним даром – на більшість василівців чекала тільки нова форма залежності.

Ця залізниця стала останньою краплею, яка переповнила чашу бажань Василя Павловича Попова назавжди повернутися у маєток свого дитинства; і саме цією залізницею в середині 1870-их років разом з речами і родиною (дружина, двоє малолітніх синів і старенька мама Олена) він переїздить із Криму до Василівки, щоб уже нікуди звідси не рушати, ніколи.

Але історія кохання Василевих батьків не повторилася з ним самим і його дружиною: Варвара не розділила захоплення свого чоловіка, і в 1883-му році, після багатьох колотнеч вони остаточно розлучилися. З цієї пори Василь Попов залишається у місті свого дитинства сам (сини відбули на столичне навчання, мама померла ще за рік до того); відтоді старіючий полковник, якому "мало хто писав", з усією одержимістю та спрагою серця зосереджується на давній своїй мрії – будівництві замку, яка врешті-решт і стане його "лебединою пісню".

Для місця під замковий комплекс обрали ділянку мису поруч зі старим поміщицьким будинком. І розпочали його будівництво з центрального палацового корпусу, а закінчили... проте його так і не закінчили: планувався ще рів навколо замку зі справжнісіньким підвісним мостом-ворітьми на головному в'їзді Східного флігеля та інші дивовижі (див. мал. 45.3).

Фото 45.3. Східний флігель замкового комплексу, головні ворота, від яких починалася Тополéва алея аж до самої річки; замість бордюру тут мусив бути рів з підйомним мостом

Задумка була шикарною: вибраною із замкових підземель і фундаментних ям землею вирівняли величезну площину на мису (від сучасної вул. Лікарняної до вул. Привокзальної), укріпивши її підпорною цегляною стіною зі сторони схилу (в кінці вулиці Лікарняної стоїть ще й досі), а на створеному в такий спосіб штучному плато спроектували замкове дворище з прилеглим до нього Малим парком (див. мал. 45.4).

Центральною композицією замкового дворища став казковий палац (див. фото 45.5), відділений будівлею Каретної від господарської частини комплексу, яка нависала зубцями стін над річкою Чокрак. Три брами відкривали замок для зовнішнього світу: від Західного флігеля (Англійський замок) починався шлях уздовж залізниці до станції Попово. Цікавим об'єктом цієї дороги був насипаний при ній величезний штучний пагорб з альтанкою на горі: звідти було видно і розкоші Великих Луків з Кучугурами, і наближення потягів та екіпажів від станції Попово (нині залишок цієї оглядової гори оголюється мілиною-острівцем поруч із залізницею під час спуску води з Карачекраку).

Мал. 45.4. План-схема замково-паркового комплексу, з любов'ю виконані Володимиром Володимировичем Мешковим, який зробив надзвичайно багато для Василівського краєзнавства; розташування доріг схема ігнорує, але гарно передає обриси тієї загубленої краси;

Фото 45.5. Руїни центрального палацу, якому не судилося простояти і півстоліття; сьогодні над ними стирчить, як чортів палець, сама тільки його кругла вежа (фото з Інтернету)

Під час будівництва замку було так багато викопної землі, що оповідки очевидців про підземні ходи, які вели до річки і Лисої Гори, не здаються такими вже й фантастичними. До того ж, вони відповідають ідеї та задуму всього замку, як феєрії, казкового світу з дивами і таємницями. Підземні ходи мали ритися ще до зведення стін, але й досі ці загублені тунелі не знайдені, та продовжують хвилювати уяву загадками, як того і вимагає закон жанру ☺.

Проте, попри всю свою самодостатню красу, замкове дворище було тільки частиною Василівського Диснейленду. Від головних воріт комплексу елегантна Тополéва алея (вулиця Черняхівського) вела до входу у Великий парк в долині Карачекраку. Уявіть цю зникаючу в перспективі пряму паркову дорогу, обсажену струнками "українськими кипарисами" – так звали пірамідальні тополі (не путати з розлогими, що трують простір пухом), занесені з Азії й такі популярні в позаминулому столітті. Тоді посадковий матеріал ще був молодим, і тополі не хворіли так, як сьогодні, але після багаторазового пересаджування врешті-решт втратили свою первісну силу, як вона зникає і в багаторазово пересадженої полуниці та інших рослин [Якщо ми колись надумаємо знову відродити "українські кипариси" і клімат дозволить нам це зробити, то змушені будемо завозити у нашу місцевість цілком нові азійські саджанці].

Фото 45.6. "Український кипарис" край дороги на с.Підгірне; понад сто років тому подібними пірамідальними тополлями була обсажена й головна замкова алея – Тополéва

Від Великого парку на сьогодні мало що залишилося: ні оранжереї з екзотичними рослинами, ні мармурових статуй з альтанками, ні лабіринту паркових доріжок і містків; а розлив Карачекраку (після затоплення плавень Каховським морем) сховав від наших очей і своє русло, і фундаменти паркових будиночків (див. фото 45.7).

Фото 45.7. Вузесеньке русло Карачекраку на фоні Лисої Гори; і фундаменти на дні

Але ще й досі можна побачити залишки глибокого рову, яким по периметру був огорожений Великий парк (гарно видно на початку вулиці Щасливої – нижче і паралельно їй, від самого пішохідного мосту; див. мал. 47.7), і кущики живоплоту, барбарису та бузку, вздовж нього (добре зберігся за річкою, навпроти туристичної станції; див. фото 45.8).

Фото 45.8. Хаці барбарису (якому півтори сотні років) на кордоні панського саду

Поки будувався замок, Василь Павлович Попов (див. фото 45.9) устиг з полковника перетворитися на генерала; окрім того обіймав ще й безліч інших громадських посад. Але в останні роки став більше хворіти й випивати; коло знайомств і зацікавлень підстаркуватого генерала звужувалося; набряки й виразки на ногах, задишка і болі нагадували про те, що час невблаганно спливає. Та все одно, вже стоячи однією ногою на іншому березі життя, Василь Попов одержимо продовжує споруджувати замок своєї мрії, наче перед ним лежить вічність і ніщо в світі не здатне втрутитися в грандіозність його планів і задумів [До речі, зарядженим на сотню років праці був і Володимир Мешков, який також "вічністю міряв час", спокійно і сумлінно роблячи все на віки].

Фото 45.9. Василь Павлович Попов у віці, коли будував свій замок (фото зі Всемережжя)

Будівництво замку тривало до 1894 року. Той рік узагалі розпочався дуже кепсько: на саме новорічне свято запалала дерев'яна двоповерхова контора навпроти панського дому (стояла на місці сучасного хірургічного відділення); в полум'ї згоріло все дощенту, разом з кресленнями недобудованого замку та іншими цінними паперами. Старий і хворий генерал дивився на все це з веранди свого будинку, безсилий запобігти лихові.

З кожним місяцем його все більше обсідали немочі; життя і влада утікали з його рук. Наприкінці весни спорудження замку, єдиним замовником і рушієм якого був Василь Попов, призупинилося (його не закінчили будувати; просто будівництво стало), а вже під кінець літа Василь Павлович і геть помер.

Генерала урочисто поховали у Василівській Свято-Петропавлівській церкві, разом з батьками; а замок, в числі іншого спадку, дістався його сину Юрію, для якого він ніколи не був мрією життя, а радше витратною фантазією хворого батька.

Те, яким міг би стати Василівський замок, проживи Василь Павлович Попов ще бодай десяток років – так і лишається загадкою; як і те, які мрії з далекого василівського дитинства призвели до його спорудження (див. мал. 45.10).

Мал. 45.10. Видіння замку Василя Попова з родовою капличкою на місці сучасного мисливського магазину; і руїни замку над Великими Луками в середині 20-го ст. (з Інтернету):

Чудернацькі арабески веж і руїни палацу – це не лише об'єкт якихось архітектурних стилів і технік, або ж "взірець архітектури дореволюційної доби"... Ці сонячні жовті камені – це також, а можливо і в першу чергу, пам'ятник невисловленим, але без слів зрозумілим кожному, дитячим мріям Василя Павловича Попова.

46. Неперевершений мер Василівки

Після смерті Василя Павловича Попова, у маєтку Васильєво намітився занепад – в усьому відчувалася відсутність господаря. Син Юрій (1868 р.н.), якому дістався весь спадок батька разом з недобудованим замком, і на честь якого була названа головна вулиця містечка (Юріївська, нині Соборна), визнав за приємніше жити в столичному Санкт-Петербурзі чи по закордонам, ніж гаяти молодість у волосному українському селі. Юрія щиро цікавила тільки сума прибутку з батьківських маєтків, яка б дозволила йому й надалі вести богемне життя рафінованого аристократа і "служителя муз" в культурних столицях світу.

Хтозна до чого б дійшло безладдя, не трапся Юрію на шляху Василь Львович Перовський – ще один видатний тезка нашого міста, якому вдалося оживити економіку району і за 15 років керування перетворити Василівку на модерне, багате і красиве містечко (фото 46.1).

Василь Львович мав цікаву біографію: нащадок останнього гетьмана Кирила Разумовського і рідний брат революціонерки-царевбивці Софії Перовської (страченої в 1881 р. за організацію вбивства Олександра II). На час зустрічі з Юрієм Поповим, 50-річний Василь Перовський із родиною проживав у Криму, але охоче погодився переїхати в маєток Васильєво за умови, що молодий панич не буде втручатися в господарські справи економії та дозволить йому самому примножувати багатства маєтку. На тому і домовилися: від 1899 до 1915 р. Василівський край перейшов під опіку нового Василя.

Фото 46.1. Найкращий "мер" Василівки – В.Л. Перовський ☺

Не дивлячись на свій вже доволі поважний, як на ті часи, вік (1849 р.н.), Перовський виявився прогресивною людиною, відкритою до всіх новацій епохи. А то була доба наукової революції, коли весь світ лихоманило від передчуттів неминучих природознавчих відкриттів, які піднесуть людину до рівня Бога, а земне буття – до райського існування. Всі новинки і досягнення науки Василь Львович намагався акліматизувати у нас, на василівському ґрунті:

- поруч із Замком, з протилежної сторони Малого парку, вироста елегантна електростанція (нині руйнується на території колишнього заводу Металопобутвиробів; фото 46.2);

Фото 46.2. Електростанція, споруджена в 1905 р. за правління В.Л. Перовського

- обабіч панського будинку (де сьогодні бовваніє недобудована багатоповерхівка лікарні) з'явилася метеорологічна станція (див. мал. 45.4);

- на даху Замкового палацу встановили найсучасніший телескоп для спостереження за космічними подіями (піднятися до нього можна було тільки гвинтовими сходами нині збереженої круглої вежі; див. фото 46.3);

Фото 46.3. Сходи, що вели до телескопу (фото з Інтернету)

- в сільськогосподарське виробництво впроваджувалися новітні селекційні види й аграрні техніки, що суттєво підвищило його продуктивність і прибутковість;
- Великий парк набув довершеності, ставши екзотичною оазою оранжерейних рослин, доповнившись двоповерховою дачею Перовського "Етонія" в кінці паркової алеї – з великим танцювальним майданчиком для сільської молоді й оркестру (див. мал. 45.4); недобудований замок ожив: палац перетворився на музей-експозицію різноманітних творів мистецтва, зброї, механічних скульптур тощо, а його господарська частина стала центром елітного конярства;
- робітники економії отримали гідний заробіток і надійний соціальний пакет, в т.ч. й пенсії родинам фронтовиків, за що В.Л. Перовського, як марнотрата, врешті-решт і змістили з посади управителя.

За час, поки Василь Львович натхненно перетворював Василівку на омріяне місто своєї утопії (від грецького *οὐ* + *τόπος* – "місце, якого немає"), в Російській імперії відбулися надважливі суспільні зрушення: після потрясінь 1905-го року запрацювала Столипінська реформа, яка відмінила обов'язковість земельних громад і дозволила селянам виходити на окремішні хутори (такі милі за часів Козацтва зимівники ☺!), чим одразу ж скористалася верства заможних василівців, усіявши мапу Василівського району новими хуторками – так зародилося ненависне комуні "кулацтво".

А в 1914-му році Росія загрузла в офіційно названій "Пёршою" (наче до того імперії ніколи не чубилися) Світовій війні, яка виявилася неочікувано довгою (понад чотири роки) і кривавою (понад 10 мільйонів забитих, переважно європейців); до того ж, воєнні лихоліття стали ідеальним підґрунтям для соціальних революцій під прапором комунізму (фото 46.4).

Фото 46.4. Ополченський хрест 1906 – 1917 років з вензелем Миколи II і супутні монети, викинуті прибоєм Каховського моря на берег Лисої Гори – очевидці зміни епох

Після 1917 року життя в нашій Василівці докорінно перевернеться, але допоки цього не сталося, погляньмо ще раз, якою ж вона була наприкінці розмірено-сонної панської доби.

47. Два обличчя одного міста

На початку 20 століття Василівська волость була сузір'ям різних за походженням і долею поселень. Проте більшість із цих біографій на сьогодні майже повністю втрачені: за радянських часів опитувати старожилів було небезпечно і нікому, а в пору незалежності запитувати вже стало просто нікого. Тільки поодинокі поживклі світлини, з яких дивляться на нас невідомі люди; та безбарвні канцеляризми метричних книг і ділових паперів; та ще нечисленні речі, які так багато бачили і знають, але ні греця не можуть вимовити; і, звісно ж, ці похилені козацькі хрести, з яких дощі та вітер вже давно стерли імена їхніх власників (див. фото 47.1) – ось і всі мовчазні свідки колись насиченого подіями життя.

Фото 47.1. Козацькі вапнякові хрести на загублених цвинтарях; каблучки і розламане кільце з чарівним написом "кого люблю – того дарю"; дукач з "катерининським силуетом"; натільні хрестики й образок; пластина гармоніки з "Ъ" – у хвилях моря на березі Лисої Гори

В цьому загальному безпам'ятстві поселень нашого району Василівці поталанило більше; і цей талан звали Володимир Володимирович Мешков, який у 1980 – 1990-их роках організував польові дослідження й опитування вцілілих на той час старожилів. Завдяки цій кропіткій праці співробітників музею-садиби Попова, сьогодні ми можемо побачити наше місто таким, яким воно було сто років тому, без виправлень і нашарувань останніх забудов. То, якою ж була дореволюційна Василівка?

Сучасне місто обіймає три сусідніх пагорби: його центр розташований на річковому вододілі, а міські околиці підіймаються на протилежні береги річок Чокрак і Карачекрак. Через це здається, що центральний вододіл і був у давнину зародком усього міста (а як же, Центр!). Але центральна частина міста, насправді, це пізня і до того ж чванькувата дитина своєї старої та малограмотної матусі, якої золоте дитинча соромиться і чия батьківська хата розташована зовсім в іншому місті.

Історія модерного міста Василівка почалася з басейну річки Чокрак.

Простежимо за тим, як це відбувалося:

1) Колонізація просторів Василівського району здавна відбувалася вздовж річкових низин, багатих на питні джерела, рослинний і тваринний світ, з безліччю затишних місцин для осель. Так само було і в Ранньомодерну добу (16 – 18 ст.), коли наші землі вподобали татари, козаки, а згодом і решта переселенців "поміщицької доби". На високих вододілах, де нині стоять наші мерія та райдержадміністрація, бездонних колодязів тоді ніхто не копав – ця справа була абсолютно марнотратною, бо ж поруч в надлишку існували природні джерела (тим паче, непевність прикордонного життя перших поселенців не заохочувала до капітального будівництва, підтримуючи готовність у будь-який момент знятися з обраного місця і кочувати далі). Заселення Василівки теж почалося з річкової долини. Якої?

2) Цією річкою не міг бути Карачекрак, бо ще від 17-го ст. був добре відомий своїм великим однойменним поселенням: всі оселі в його долині від самих верхів'їв аж до гирла так і звалися просто й безхитрісно – Карачекрак. Відтоді його не перейменовували аж до 1947-го року, лише урізали зверху (с.Широке) і знизу (м.Василівка). Якщо річка Карачекрак уже мала своє село, то на якій же воді тоді постала Василівка? – а до приходу імперських картографів у кінці 18-го ст. вона вже нараховувала понад сотню чоловік населення.

3) Цією рікою був скромніший за розмірами сусідній Чокрак, також багатий на якісні питні джерела (особливо його лівий, з виходами карстового вапняку, берег). Від самої Лисої Гори, де Чокрак впадає в Карачекрак, і майже до Злодійської балки ("Ватутинські" ставки) вся долина згодом виявилася щільно заселеною людьми. І хоча на старих мапах відсутнє велике поселення з назвою Чокрак, але це пояснюється не безлюдністю цієї долини, а тим, що до того часу її вже звикли називати Василівкою. Проте давнє ім'я місцини і села все одно збереглося в народній пам'яті та перейшло в назву залізничної станції Чокрак (мал. 47.2).

Мал. 47.2. Річки – колиски поселень: Чокрак (синій) впадає в Карачекрак (зелений), а той, в свою чергу, вливається в Конку (червона); Василівка – це дітище, передусім, водного басейну річки Чокрак, так само, як Карачекрак став колискою села Підгірне

4) Василівкою в другій половині 18-го ст. стало зватися населення переважно пониззя річки Чокрак, поблизу Лисої Гори. Саме тут, при впадінні Чокрака в Карачекрак, можливо на мису вододілу, й розташовувався зимівник того легендарного запорізького козака Василя, за іменем якого й почала зватися вся прилегла місцевість – Василівкою. Проте ця назва так і не поширилася на верхів'я ріки Чокрак, де й понині існують поселення Чокрак і Бурчак.

5) Під час поміщицької забудови Василівки в 19-му ст., місто мало наступний вигляд: величезний сільський "поділ" вздовж пониззя річки Чокрак і малесеньке "горішнє містечко" на мису Чокрак-Карачекракського вододілу (до речі, ці пропорції зберігалися аж до середини 20-го ст.; див. мал. 47.3). В останню чергу місто поширилося й на пониззя річки Карачекрак, вийшовши навіть на його правий берег, тим самим "анексувавши історичні землі поселення Карачекрак". Такою була первісна еволюція міста Василівка.

Мал. 47.3. "Гора" (червона) і "Поділ" (синій) міста Василівка на мапі 1941 р. Навіть ще в середині 20-го ст. площа правобережної центральної частини міста була нікчемно малою в порівнянні з переважно лівобережною сільською округою, а за поміщицьких часів ця пропорція була ще більш виразною. Демографічно і територіально завжди домінувало населення Чокракської долини, але політичне й культурне лідерство дісталось мису річок.

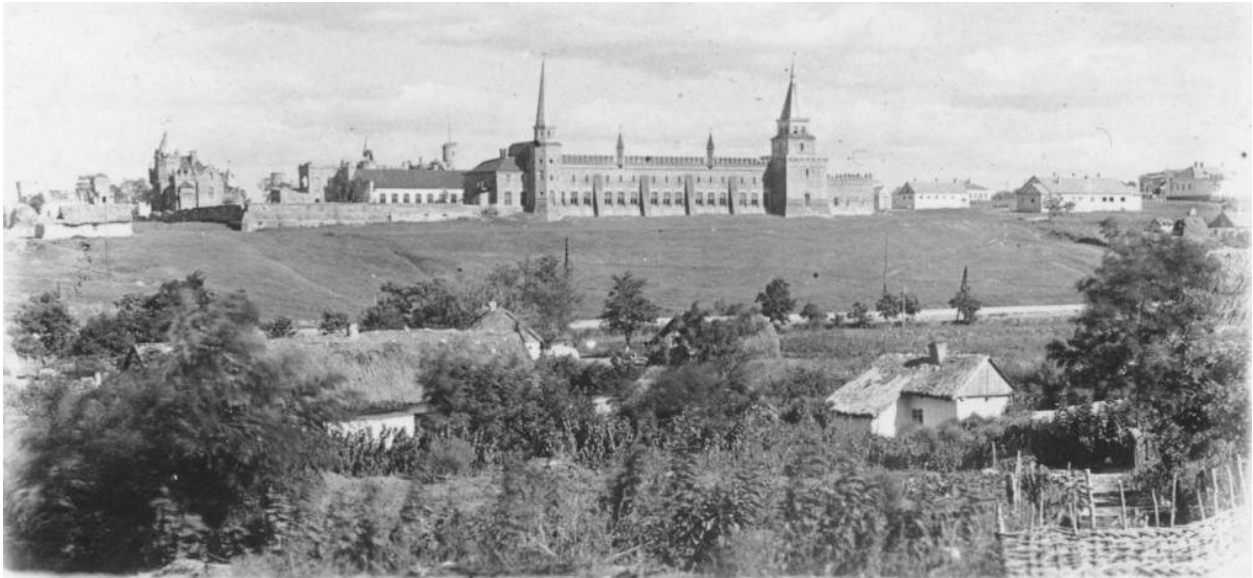

Фото 47.3.1. Акрополь і "нижнє місто" Василівки... чи це два різних міста? (фото з Інтернету)

Якось так склалося, що під історією міста Василівка здебільшого розуміють історію його Центру, а про давніший масив Чокраку вперто забувають. Чокракська частина міста не потрапила в сферу зацікавлень навіть дослідницької групи В.В. Мешкова – цю роботу ще тільки можливо хтось колись візьметься виконати. Хто й коли? – бо ж у Василівці абсолютно немає краєзнавчого музею(!), лишень музей-заповідник "Садиба Попова", який зосередився винятково на питаннях... садиби Попова.

Всі загадки "колгоспної" сторони ще чекають на свого дослідника: рельєф, джерела, кручені вулички і нелогічні провулки, цвинтарні камені з написами на них, старезні хати і рештки фундаментів, оповідки старожилів і тривкі перекази, майже легенди – все це зробить хтось, колись, можливо...

А сьогодні можна тільки накреслити загальний ескіз Чокракської сторони Василівки:

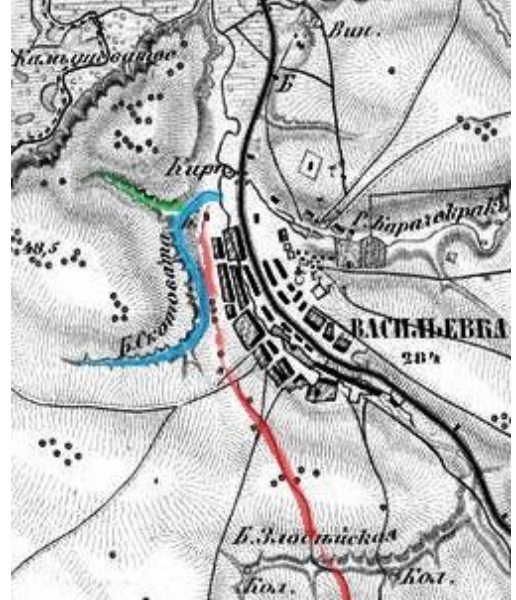
В центрі композиції буде значно повноводніша в минулому річка Чокрак/Бурча, яка за тисячі років бігу спромоглася прогризти не тільки м'які лесові породи, а й тверді Понтичні вапняки – аж до водопору глин Сарматського моря, утворивши глибоку Чокракську балку. За ті ж таки тисячі років підземні ріки струмків промили у вапняках природні печери і гроти, а з 19-го століття василівці доповнили їх ще й штучними штольнями [в 1910 році видатний мандрівник П.П. Семёнов-Тянь-Шанський писав, що будівельний вапняк – це єдина корисна копалина Василівського краю ☺]. Сьогодні ми добре знаємо про подібні Скелянські катакомби (див. фото 47.4), а завдяки безстрашним експедиціям краєзнавця Віктора Бусела маємо навіть план-схему фрагменту тих печер (див. мал. 3.9). Але такі ж самі вапнякові печери були і є під нашою Василівкою(!), під забудовами дворів та осипами берегів – ще не знайдені та не досліджені (одну з них, на правому березі р. Чокрак по вулиці 8 Березня, одразу після Другої Світової війни використали для утилізації всілякого залізяччя та боєприпасів); можливо в їхній темряві зберігаються й інші забуті таємниці? – тож, не замковими підземними ходами єдиними... ☺

Фото 47.4. Скелянські катакомби; На подібних вапнякових норах стоїть і Василівка

Другим планом картини Чокракської старовини виступатиме прадавній курганний шлях, прокладений вершиною лівого берега Чокраку ще 5 тисяч років тому. Сьогодні він значною мірою співпадає з вулицею Миру, але там, де це вулиця робить плавний вигин (вул.Миру-157), курганна дорога раніше йшла прямо, до перехрестя вулиць Довженка і Соборної, і далі до курганних могильників до і позаду Злодійської балки, якої судячи з цього тоді ще не було (мал. 47.5). Кургани насипом лежали на самісінькій вулиці Миру та інших сучасних вулицях – поєднайте стару мапу з новою і дізнайтеся, в чиїх городах нині покояться славетні вожді минулого ☺. Наприкінці 19-го ст. ця курганна дорога стала ще одним стрижнем пізнішого містоутворення: вздовж неї ще й донині збереглося декілька добротних будинків панської доби. Коли згодом старий і новий міські осередки з'єдналися, то весь ланцюжок цвинтарів, які первісно лежали поза селом, вище вулиці Каховської (від Чокракського до Лісогірського кладовищ), опинився затиснутим між живими людьми, в центрі сучасного міста. Давня курганна дорога виявилася настільки популярною в 20-му ст., що на початкових номерах вулиці Миру її вичовгали до стану каньйону – знадобився не один десяток вантажівок з червоною шахтною породою, щоби в 1970-их роках вирівняти й заасфальтувати це провалля.

Мал. 47.5. Фрагмент мапи 1875 року з низкою курганів на місці вулиці Миру (червоний колір); чітко окресленою річкою в балці Скотоватій (синя); і балкою Прогін (зелена) до Великих плавень

Важливим елементом створюваного нами Чокракського малюнку неодмінно стануть і буйнотравні другорядні б'алочки, які в минулому відігравали в житті Василівки колосальну роль. Насамперед, це балка Скотовата, по дну якої на топографічній мапі 1875 р. впевнено прокреслене русло ріки Скотоватої – лівої притоки Чокраку (мал. 47.5). В її назві застигло скотарське минуле перших василівців (землеробство переважило тваринництво лише з другої половини 19 ст.). В гирло цієї річечки відкривається й ще одна, не менш знаменита балка Прогін, якою навпростець ганяли худобу з Василівки у Великолузькі плавні (див. фото 47.6).

Фото 47.6. Так виглядають сьогодні "коліска Василівської цивілізації" – річка Чокрак та одна з найвідоміших локацій Лисої Гори – балка Прогін; колись вони теж були юними ☺

Завершать побіжний уявний ескіз Чокракської половини Василівки декілька штрихів недобудованої церквиці внизу провулку Кам'янського понад самою річкою, та тіні колишніх напівземлянок-мазанок під очеретом по глухим подвір'ям, здебільшого вже перетворені на порослі травною купки глини, та ще старі колодязі, обкладені вапняком, або ж кам'яний посуд і господарські речі, теж з білосніжно-білого вапняку... Але це не картина, лише ескіз.

[*"Ескіз — швидко виконаний вільний малюнок, неприпустимий як готова робота"* (Вікіпедія)]

А який же вигляд мала правобережна частина міста?

Спробуймо намалювати її в профіль – творячи не цілісний образ олійними фарбами, а чітким накресленням пера лише схопивши найхарактерніші її риси (ідея Євгена Онацького).

Ще півсотні років тому василівські бабусі, збираючись іти з "колгоспної" сторони в центр, казали не інакше, як "пішла я на містечко" ☺. Отже, Містечко. Так звалися декілька кварталів капітальних будинків навколо панської садиби, збудованої ще на початку 19-го ст. в теперішньому провулку Дружби-2. В 1830-их роках ця садиба приросла господарськими спорудами, садами і виноградниками, перетворившись на солідний поміщицький масток; а в 1840-их роках поруч із нею з'явився храмовий комплекс, який змінив вісь як усієї наступної міської забудови (див. мал. 42.8), так і доріг: оформилася головна дорога з Олександрівська/Запоріжжя на Михайлівку [вул. Соборна] і перпендикулярна їй дорога з Василівки на Крим [вул. Шевченка]. Тоді ж, поближче до містечка перебралася і єврейська громада, з усіх боків оточивши панську садибу своєю присутністю та збудувавши під стінами храму цілий торговий квартал (від магазину "Океан" до аптеки "Ерманс"; див. мал. 47.7).

Мал. 47.7. Контури деяких об'єктів старого Містечка на сучасній мапі Василівки: рожевий – замкове дворище; фіолетовий – поміщицька садиба; блакитний – храмовий двір; жовтий – торговий квартал і вулиці зі щільним проживанням євреїв; коричневий – давній цвинтар; салатовий – ярмарковий майдан; синій – вибіркові старі вулиці з дуже цікавим минулим, в тому числі фрагмент Тополéвої алеї; зелений – фрагмент рову навколо Великого панського парку; темно-синій – річка Чокрак; червоний – залізнична колія

В 1860 – 1870-их роках Містечко обросло численними службовими будиночками і приватними садибами, які проте так і не вийшли за кордон старого цвинтаря (внутрішній двір Будинку Культури, Театральна-9, базар; див. мал. 47.7); за ним, від вулиці Театральної починався величезний ярмарковий майдан, по периметру оточений глибоким ровом і валом (його кордонами були сучасні вулиці: Театральна, Шевченко, Б.Хмельницького, Лісний, Приморська; див. мал. 47.7) – величезний!

Суттєвим каталізатором забудови Містечка стала прокладена в 1874-му році поруч із ним залізниця. Її стара колія – це сучасна вулиця Залізнична (див. фото 47.8) і дамба рибної "заплетки". В 1950-их роках колію перенесли вище, подалі від затоплених плавень, під самі стіни замку, від чого він пішов тріщинами.

Ця залізниця відіграла в житті василівців і ще одну, не менш важливу роль: вона відрізала від річки Чокрак правобережне населення долини, підштовхнувши його в обійми Містечка, в сфері впливу якого воно і почне відтоді розвиватися. Позбавлена виходу до води, правобережна сільська округа майже не поширилася далі "Перевалки", тоді як лівобережці розрослися ледь не до Злодійської балки ("Ватутинських" ставків). І з кожним поколінням прірва між двома берегами залізниці тільки зростала.

Фото 47.8. Асфальт вулиці Залізничної покладено поверх панської залізниці 1874 р.

Весь прогрес дістався переважно правобережній частині міста: наприкінці 19-го ст. воно обзавелося своїм замком і дендропарком, а панська садиба перетворилася в успішну економію з культурно-діловим центром. Територія Містечка поширилася на правий берег Карачекраку, де на горі за сучасним готелем "Алеро" з'явилися цегляні будинки економії, комори і величезний підвал 8 на 60 метрів(!), а навпроти них, за дорогою на Олександрівськ, виріс "голландський" млин. Вся долина Карачекраку, так само, як і Криничанська балка, й узбіччя дороги на Олександрівськ (Запоріжжя) тоді були зеленими дібровами.

Так містечко Попова перетворилося на багатий і вишуканий адміністративний центр усієї Василівки. А прокладена в середині 20-го ст. автомагістраль Москва – Сімферополь (від якої залізничною колією відрізана "колгоспна" частина міста) ще більше зміцнила і без того виграшні позиції колишнього Містечка.

Життя дореволюційної Василівки наповнене багатьма цікавими подробицями, про які раніше годинами із захопленням могли розповідати співробітники музею-садиби Попова. Був навіть розроблений туристичний маршрут по місту Василівка (див. додаток Ч.VI.Б), де про них мимохідь згадувалося. Але сьогодні цю роботу забуто, бо даний краєзнавчий проект не відповідає напряму діяльності установи музею-заповідника "Садиба Попова". Ще трохи, і весь масив напрацьованої краєзнавчої інформації просто зникне, так само, як у 1982-му році після 20 років роботи шез Василівський народний самодіяльний музей (існував у Східному флігелі замку на громадських засадах), залишивши після себе з усіх багатющих експонатів тільки портрети членів політбюро. Як пояснити те, що у райцентрі з величезною кількістю безцінних артефактів, за якими приїздить уся область, відсутній власний краєзнавчий музей?

Ось лише одна з історій старосвітської Василівки, яка вже стала анекдотичною:

Колись, у давні часи єврейська громада посідала поважне місце в нашому Містечку, центральні вулиці якого здебільшого були також єврейськими. Такою була і сучасна вулиця Приморська, яка від єврейського торгового кварталу (магазин "Океан" – аптека "Ерманс") і садиби найгошовитішого єврея Еліовича (сучасний універмаг) тяглася вниз до самої ріки. Жив там і такий собі риботорговець на прізвище Блох, який орендував у Попових декілька озер у Великолузьких плавнях і багатів з продажу виловленої в них риби (одна з хат Блоха, а їх у нього була не одна, це колишній корпус інфекційного відділення Василівської лікарні). Свій товар підприємець продавав не лише на місцевому ринку, але й відсилав у великі міста губернії, попереджаючи контрагентів телеграмою про відправку кошиків зі свіжою рибою, яка може швидко зіпсуватися, якщо її не зустріти. Для цього риботорговець ішов у поштову контору (вулиця Шевченка-5) і відсилав коротеньку ділову телеграму. А так як єврей був трохи заощадливим, то виходило щось на зразок цього: "відправив 20 кошиків Блох" – на загальний регіт усіх телеграфістів ☺. Кажуть, що після розвалу Радянського Союзу нащадки Блоха приїздили у Василівку з метою оцінки батьківського спадку, але побачивши, в якому стані перебуває найкраща батьківська хата (сьогодні це суцільні руїни), махнули на спадок рукою. Можливо ця інформація – лишень продовження історичного анекдоту, але мені дуже кортіло б запитати самого Блоха: якого дідька він втулив свою іншу садибу на тому місці, де сьогодні стоїть їдальня "Чарівниця" (вул.Соборна-13), вилізши за контури вулиці Шевченка, вздовж якої ще від 1846 року тяглися млин економії (вул.Соборна-20), його комори (колишні гаражі автоколони) і ярмарковий майдан. Цим своїм вибриком старий Блох назавжди подарував нам вкрай незручне перехрестя вулиць Шевченка й Соборної. Куди дивився головний архітектор міста? Або ж, якого хабара це йому коштувало? Спитав би я у Блоха... ☺

На цій комічній ноті дозвольте відпустити поміщицьку Василівку в її Срібну добу, блискітки якої і сьогодні мерехтять у нас під ногами, на кожному кроці...

Фото 47.9. Василівська затока і руїни палацу в світанковому освітленні

Додатки до Частини VI

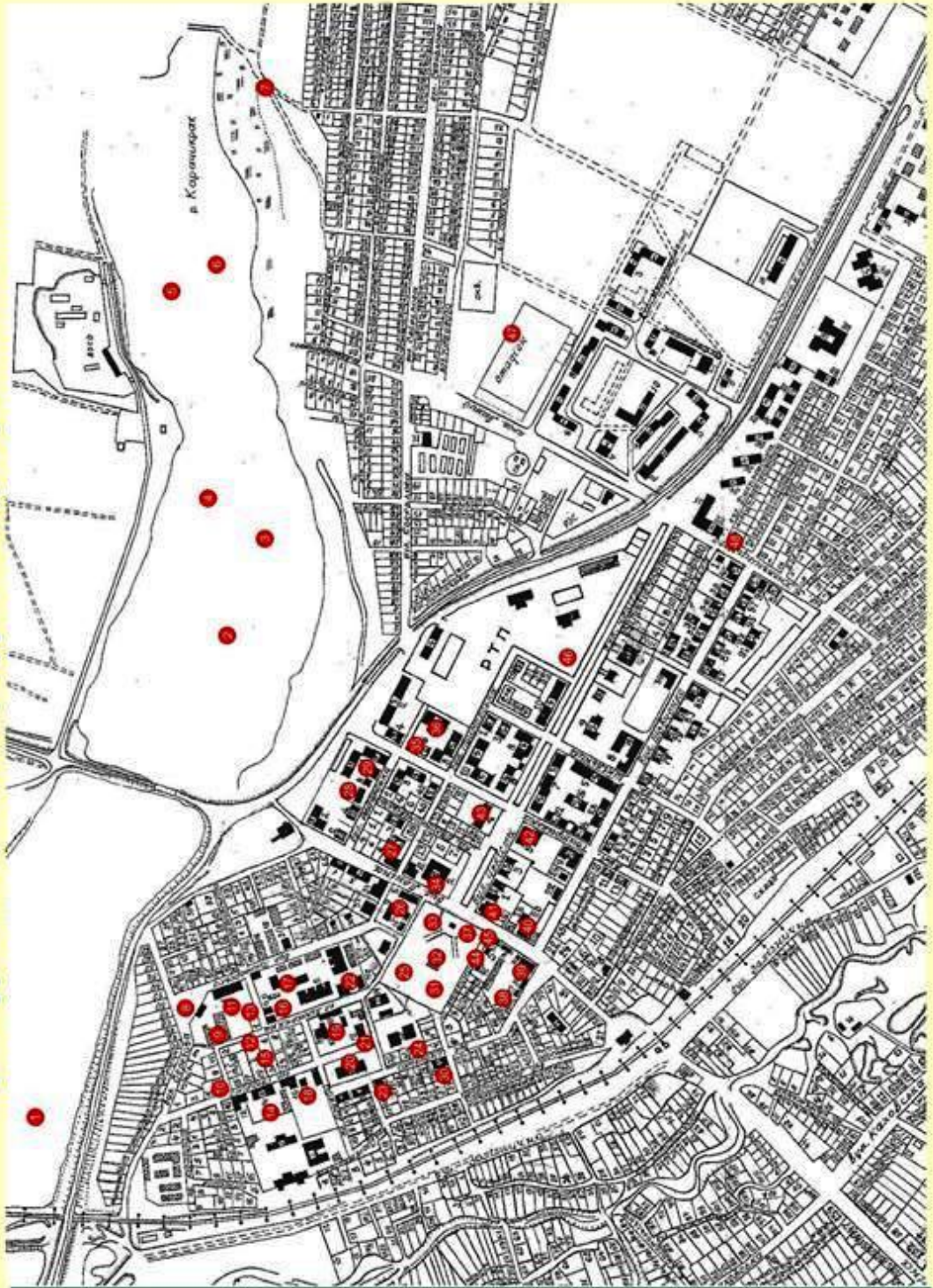
Додаток Ч.VI.A

Хронологія деяких основних подій у Василівському районі:

- 1740-ві рр. – поява у Василівці постійних козацьких поселень (зимівників і хуторів).
- 1743.12.17 – у Казані народився В.С. Попов.
- 1768 - 1774 рр. – Російсько-Турецька війна, під час якої відбувся злет В.С.Попова.
- 1775 р. – зруйнування і скасування Запорізької Січі, козаки переходять селитися на татарський (за умовами Кучук-Кайнарджийського мирного договору) лівий берег Конки.
- 1783 р. – перша анексія Криму Російською імперією.
- 1785 р. – В.С.Попов став дворянином.
- 1788 р. – виникнення перших Німецьких колоній на півдні України.
- 1788.07.27 – В.С. Попову пожалували 43 тис. десятин у Мелітопольському повіті зі слободою Василівка, селищами Янчокрак, Карачокрак, Скелька та інші.
- 1790 р. – Попов оформив документацію на свої землі, отримав план і межову книгу.
- 1793 р. – народився Павло Васильович Попов, засновник Таврійської гілки роду.
- 1796 р. – царський указ про заборону самовільного переходу селян з місця на місце в південних губерніях.
- 1798 р. – цьогорічним указом усі землі В.С. Попова визнані приватною власністю з правом через 10 років передавати їх у спадок.
- 1799, жовтень – В.С. Попова звільнили зі служби, він потрапляє в немилість і відбуває в свої садиби, де вперше безпосередньо починає ними займатися (переселяє на південь селян із Полтавщини та Чернігівщини).
- 1799/1800 р. – перший запис у метричній книзі слободи Василівки.
- 1799 - 1803 – будівництво у Василівці господського дому (пров. Дружби-2), першого капітального будинку на території Василівського району нового часу.
- 1801 р. – указом Олександра I, Павла та Олександра визнано законними дітьми В.С.Попова, з правом передачі їм дворянського титулу.
- 1803 - 1819 рр. – В.С. Попов повертається на державну службу в Санкт-Петербург.
- 1803 р. – затверджують родовий герб Попових.
- 1808 р. – народилася Олена Еріставі, правнучка грузинського царя Іраклія II.
- 1811 - 1829 рр. – служба Павла Попова, не займався справами Василівського маєтку.
- 1822, 5 листопада – помер В.С. Попов (похований у Санкт-Петербурзі); останні роки життя В.С. Попов пропийчав у Решетилівському маєтку на Полтавщині.
- 1822 - 1831 рр. – безгосподарність у Василівському маєтку після смерті В.С. Попова та відсутності П.В. Попова.
- Початок 19-го ст. – Василівський край заселяють євреї (осіли переважно у Василівці).
- 1824 р. – у Василівці збудували синагогу.
- 1828 р. – царським указом усі селяни повинні терміново приписатися до поміщицької або казенної землі, порушників віддавали в рекрути або в заслання на Сибір.
- 1829 р. – Павло Попов пішов у відставку і деякий час із родиною живе в Петербурзі.
- 1831 р. – Павло Попов з родиною переїздить на постійне проживання до Василівки.
- 1831, 17 квітня – Василівка переведена в розряд містечок і стала волосним центром Мелітопольського повіту, а також центром усіх материкових володінь Попових.
- 1833.03.01 – у Василівці народився Василь Павлович Попов.
- Середина 1830-их рр. – панський дім у Василівці збільшують Г-подібною добудовою, а поруч з ним споруджують господарський двір.
- 1839, 1 квітня – у своєму василівському будинку помер Павло Васильович Попов; похований 13.04 в спорудженому поруч зі Свято-Василівською церквою цегляному склепові.
- 1839 - 1843 рр. – будівництво Василівського храму (Петропавлівської церкви).
- 1840-ві рр. – у Василівці з'являється суконна фабрика. Особливого значення набуває торгівля худобою, вівчарство (Великі Луки відведені під пасовиська).
- 1845 р. – Олена Еріставі їде з дітьми в С.Пітербург заради навчання дітей.

- 1845 - 1851 рр. – навчання Василя П. Попова в Пажеському корпусі.
- 1846 р. – побудований паровий Млин (вул.Соборна 20), навпроти їдальні "Чарівниця".
- 1848 р. – першим навчальним закладом у Василівці став єврейський хадер.
- 1851 р. – Василь П. Попов зарахований на службу в кавалерійський полк.
- 1852 р. – Василівську дерев'яну церкву розібрали й з іконостасом та іншою утвар'ю продали за 3000 рублів асигнаціями прихожанам у село Ново-Олександрівку.
- 1850-ті рр. – у Василівці зросло виробництво товарного зерна; до того переважало вівчарство.
- 1858 р. – Василь П. Попов за станом здоров'я виходить у відставку і живе з родиною в Тавелі (Крим) ; в цей же рік перейменовує "Василівку" у "Васільєво".
- 1860-ті рр. – розпочалося й досі зростає глобальне потепління.
- 1860 - 1861 рр. – з Приазов'я до Туреччини остаточно емігрували всі Ногайці.
- 1861 р. – відміна кріпосного права в Російській імперії.
- 1864 р. – Земська реформа в Росії (лише після неї у Василівці починають з'являтися народні школи й лікарні); передача храму у власність Василівської громади.
- 1869 р. – до цього часу в садибі Попових і всій імперії тривали тимчасовозобов'язані відносини з кріпаками (вважай кріпацтво).
- Друга половина 1860-их рр. – перший поділ землі між селянами; до цього орали й косили де хто міг, по праву першого захоплення.
- 1874.07.23 – вступив у дію відрізок Кримської залізниці від Олександрівська до Мелітополя через Василівку.
- Середина 1870-их рр. – Василь П. Попов остаточно переселяється у Василівку на постійне проживання.
- 1882, жовтень – померла Олена Еріставі; похована у Василівці.
- 1883 р. – Василь Попов остаточно пориває/розводиться з дружиною і зосереджується на задумі про замок.
- Новорічні свята з 1893 на 1894 рр. – згоріла двоповерхова дерев'яна контора садиби на місці сучасного корпусу хірургії.
- 1894, травень – призупинено будівництво Василівського замку.
- 1894.08.30 – помер генерал В.П. Попов; похований у Василівці.
- 1899 р. – керуючим садибою призначено Перовського Василя Львовича (приїхали з Криму); імені "Васільєво" стали називати економією.
- На кінець 19-го ст. – в економії Попова утримувалося тільки 80 постійних працівника, решта були сезонними найманцями (без соціального пакету).
- 1905 р. – побудували електростанцію (колишній завод Металопобут).
- 1906 р. – Столипінська реформа; з 1907-го року багато селян Василівського району вийшли з громад на хутори.
- 1911 р. – на території сучасного Василівського району було 25 навчальних заклади – всі 100% російськомовні.
- 1914 - 1917 рр. – багато Василівських чоловіків забрали на фронт Першої Світової.
- 1915 р. – В.Л. Перовський вийшов у відставку.
- 1917 р. – революція в Російській імперії.

карта туристического маршрута по городу Васильевка

№	Название объекта	Объект культуры (тип объекта)	Год постройки (или дата основания)
1	Василівка (місто) (на території міської ради)	1920-ні роки	
2	Парк «Лісова» (пам'ятник природи)	1920-ні роки	
3	Спортивний майданчик «Лісова»	1920-ні роки	
4	Розуля (пам'ятник природи)	1920-ні роки	
5	Діти «Лісова»	1920-ні роки	
6	Обеліск на честь двох героїв	1920-ні роки	
7	Кладовище «Лісова» (пам'ятник природи)	1920-ні роки	
8	Меморіальний комплекс	1920-ні роки	
9	Місце розстрілу двох героїв на вулиці «Лісова»	1920-ні роки	
10	Замковий комплекс	1920-ні роки	
11	Спортивний майданчик «Лісова»	1920-ні роки	
12	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
13	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
14	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
15	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
16	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
17	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
18	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
19	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
20	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
21	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
22	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
23	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
24	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
25	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
26	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
27	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
28	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
29	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
30	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
31	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
32	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
33	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
34	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
35	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
36	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
37	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
38	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
39	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
40	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
41	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
42	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
43	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
44	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
45	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
46	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
47	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	
48	Замковий комплекс «Лісова»	1920-ні роки	

Додаток Ч.VI.B

Зведена таблиця результатів анкетного опитування мешканців міста Василівка

(Мала Академія Наук при Василівській гімназії "Сузір'я", січень 2017 р.)

Тема "Образи історичної пам'яті мешканців мого села"

[генеральна сукупність 15213 осіб; вибіркова сукупність - 424 особи; похибка вибірки - 4,7%]

Вікові групи:	14-17 років	18-24 років	25-34 років	35-44 років	45-54 років	55-64 років	65-74 років	75-... років	Всі
Опрацьовано анкет: (жін. /чол.)	49 25/24	30 13/17	61 38/23	81 44/37	77 46/31	61 38/23	42 20/22	23 14/9	424 238/186
ЗАПИТАННЯ (та скорочені відповіді)	Під абсолютним показником подається відсоток: 1) або ж від кількості осіб, що відповідали на дане запитання (показує, скільки людей обрало цей варіант відповіді); 2) або ж відсоток від усієї суми відповідей на поточне запитання (показує рейтинг певного варіанту відповіді).								
2. Як довго Ви мешкаєте у Василівському районі?									
а) Від самого народження; (% до кількості осіб):	37 75,5%	20 66,7%	44 72,1%	55 67,9%	44 57,1%	24 39,3%	18 42,9%	10 43,5%	252 59,4%
б) Майже зі шкільних років; (% до кількості осіб):	9 18,4%	2 6,7%	7 11,5%	9 11,1%	14 18,2%	12 19,7%	12 28,6%	7 30,4%	72 17,0%
в) Переїхали вже в дорослому віці. (% до кількості осіб):	3 6,1%	8 26,7%	10 16,4%	17 21,0%	19 24,7%	25 41,0%	12 28,6%	6 26,1%	100 23,6%
3. Чи знаєте Ви ім'я своєї Прабабусі або ж Прадідуся, та місцевість, з якої вони походили?									
а) Ні, тільки Бабусю чи Дідуся; (% до кількості осіб):	11 22,4%	8 26,7%	13 21,3%	24 29,6%	25 32,5%	18 29,5%	12 28,6%	8 34,8%	119 28,1%
б) Так, знаю; (% до кількості осіб):	30 61,2%	19 66,3%	36 59,0%	45 55,6%	49 63,6%	40 65,6%	27 64,3%	10 43,5%	256 60,4%
в) і Пра-Прадіда Пра-Прабабусю. (% до кількості осіб):	8 16,3%	3 10,0%	12 19,7%	12 14,8%	3 3,9%	3 4,9%	3 7,1%	5 21,7%	49 11,6%
4. Ви вважаєте, що Ваш рід походить переважно з:									
а) козаків; (% від отриманих відповідей):	11 22,4%	7 23,3%	8 12,7%	9 10,3%	11 14,3%	4 6,3%	4 9,3%	4 16,7%	58 13,3%
б) селян; (% від отриманих відповідей):	25 51,0%	13 43,3%	28 44,4%	49 56,3%	42 54,5%	39 61,9%	27 63,0%	15 62,5%	238 54,6%
в) шляхти; (% від отриманих відповідей):	2 4,1%	3 10,0%	3 4,8%	3 3,4%	4 5,2%	2 3,2%	1 2,3%	1 4,2%	19 4,4%
г) духовенства; (% від отриманих відповідей):	2 4,1%	0	3 4,8%	2 2,3%	1 1,3%	1 1,6%	3 7,0%	1 4,2%	13 3,0%
д) робітників; (% від отриманих відповідей):	6 12,2%	6 20,0%	20 31,7%	24 27,6%	17 22,1%	17 27,0%	8 18,0%	1 4,2%	99 22,7%
е) інший (% від отриманих відповідей):	3 6,1%	1 3,3%	1 1,6%	0	2 2,6%	0	0	2 8,3%	9 2,1%
5. Чи маєте Ви можливість регулярно працювати на землі?									
а) Так, на городі чи дачі; (% до кількості осіб):	29 59,2%	18 60,0%	40 65,6%	55 67,9%	48 62,3%	43 70,5%	22 52,4%	13 54,2%	268 63,2%
б) рідко; (% до кількості осіб):	12 24,5%	8 26,7%	10 16,4%	13 16,0%	17 22,1%	11 18,0%	13 31,0%	5 21,7%	89 21,0%
в) практично не пов'язаний з с/г. (% до кількості осіб):	8 16,3%	4 13,3%	11 18,0%	13 16,0%	12 15,6%	7 11,5%	7 16,7%	5 21,7%	67 15,8%
6. Як часто Ви буваєте на Лисій Горі?									
а) щомісяця або навіть частіше; (% до кількості осіб):	6 12,2%	0	7 11,5%	10 12,5%	7 9,1%	4 6,6%	3 7,1%	1 4,3%	38 9,0%
б) декілька разів на рік; (% до кількості осіб):	29 59,2%	13 43,3%	42 68,9%	53 66,3%	52 67,5%	31 50,8%	22 52,4%	8 34,8%	250 59,1%
в) майже ніколи; (% до кількості осіб):	12 24,5%	12 40,0%	9 14,8%	17 21,3%	17 22,1%	24 39,3%	17 40,5%	11 47,8%	119 28,1%
г) не були жодного разу. (% до кількості осіб):	2 4,1%	5 16,7%	3 4,9%	0	1 1,3%	2 3,3%	0	3 13,0%	16 3,8%

7. На території Василівського району в давнину водилися (обведіть усі правильні відповіді):

а) кити і тюлені; (% до кількості осіб):	7 14,6%	7 23,3%	4 6,6%	5 6,9%	7 9,3%	3 5,3%	3 7,1%	4 18,2%	40 9,8%
б) динозаври; (% до кількості осіб):	10 20,8%	14 46,7%	20 32,8%	37 51,4%	26 34,7%	24 42,1%	10 23,8%	6 27,3%	147 36,1%
в) мамонти і носороги; (% до кількості осіб):	12 25,0%	14 46,7%	34 55,7%	35 48,6%	40 53,3%	31 54,4%	23 54,8%	11 50,0%	200 49,1%
г) бізони та північні олені; (% до кількості осіб):	26 54,2%	9 30,0%	16 26,2%	22 30,6%	25 33,3%	22 38,6%	17 40,5%	9 40,1%	146 35,9%
д) леви та південні слони. (% до кількості осіб):	4 8,3%	4 13,3%	11 18,0%	3 4,2%	8 10,7%	10 17,5%	14 33,3%	8 36,4%	62 15,2%

8. Виберіть три найвидатніших сторінки прадавньої історії Василівського району:

а) мисливці Льодовикової доби; (% до кількості осіб):	14 28,6%	8 26,7%	9 14,8%	7 8,6%	13 16,9%	11 18,0%	9 21,4%	4 17,4%	75 17,7%
б) Сабатинівська культура; (% до кількості осіб):	6 12,2%	6 20,0%	6 9,8%	4 4,9%	6 7,8%	4 6,6%	3 7,1%	2 8,7%	37 8,7%
в) кургани степових кочівників; (% до кількості осіб):	28 57,1%	17 56,7%	35 57,4%	55 67,9%	48 62,3%	45 73,8%	25 59,5%	16 70,0%	269 63,4%
г) Скіф. городище на Лисій Горі; (% до кількості осіб):	26 53,1%	12 40,0%	27 44,3%	29 35,8%	36 46,8%	22 36,1%	9 21,4%	5 21,7%	166 39,2%
д) Кучугурське городище Мамає; (% до кількості осіб):	10 20,4%	10 33,3%	24 39,3%	24 29,6%	20 26,0%	19 31,1%	12 28,6%	5 21,7%	124 29,2%
е) побудова замку Попових. (% до кількості осіб):	44 89,8%	22 73,3%	52 85,2%	58 71,6%	68 88,3%	49 80,3%	34 81,0%	19 82,6%	346 81,6%

9. Яка з цих пар свят Вам більше до вподоби?

а) День Св.Валентина й Хелловін; (% від отриманих відповідей):	15 25,0%	2 6,7%	9 11,5%	1 0,9%	3 2,9%	1 1,6%	3 5,7%	1 3,8%	35 6,4%
б) Великдень (Пасха) і Трійця; (% від отриманих відповідей):	14 23,3%	10 33,3%	26 33,3%	45 40,9%	55 53,9%	45 73,8%	28 52,8%	14 53,8%	237 43,5%
в) 8 Березня і 9 Травня; (% від отриманих відповідей):	7 11,7%	5 16,7%	13 16,7%	16 14,5%	7 6,9%	16 26,2%	7 13,2%	7 26,9%	78 14,3%
г) Купала й Спас; (% від отриманих відповідей):	2 3,3%	1 3,3%	4 5,1%	3 2,7%	3 2,9%	4 6,6%	2 3,8%	0 0	19 3,5%
д) Різдво і Водохреща. (% від отриманих відповідей):	22 36,7%	12 40,0%	26 33,3%	45 40,9%	34 33,3%	20 32,8%	13 24,5%	4 15,4%	176 32,3%

10. Чи є у Вас вишиванка?

а) так, вдягаю на деякі свята; (% до кількості осіб):	19 38,8%	9 30,0%	17 27,9%	19 23,5%	25 32,5%	13 21,3%	11 26,2%	7 30,4%	120 28,3%
б) ношу в повсякденному житті (% до кількості осіб):	3 6,1%	1 3,3%	3 4,9%	1 1,2%	2 2,6%	2 3,3%	3 7,1%	0 0	15 3,5%
в) немає, але мрію придбати; (% до кількості осіб):	16 32,7%	9 30,0%	30 49,2%	38 46,9%	38 49,4%	32 52,5%	19 45,2%	6 26,1%	188 44,3%
г) немає і не хочу. (% до кількості осіб):	11 22,4%	11 36,7%	11 18,0%	23 28,4%	12 15,6%	14 23,0%	9 21,4%	10 43,5%	101 23,8%

11. Руїни якого міста розташовані на Кучугурських островах в 10 км від м.Василівка?

а) турецька фортеця; (% від отриманих відповідей):	6 11,3%	2 5,4%	2 3,2%	2 2,6%	2 2,6%	5 7,8%	2 4,3%	2 8,7%	23 5,3%
б) скіфське городище; (% від отриманих відповідей):	10 18,9%	5 13,5%	9 14,5%	19 25,0%	15 19,5%	14 21,9%	10 21,7%	3 13,0%	85 19,4%
в) російський форт рос-тур. війни; (% від отриманих відповідей):	1 1,9%	1 2,7%	1 1,6%	0 0	2 2,6%	0 0	0 0	0 0	5 1,1%
г) золотоординське місто Мамає; (% від отриманих відповідей):	12 22,6%	13 35,1%	30 48,4%	34 44,7%	30 39,0%	16 25,0%	16 34,8%	6 26,1%	157 35,8%
д) козацька Січ; (% від отриманих відповідей):	8 15,1%	8 21,6%	8 12,9%	3 3,9%	16 20,8%	9 14,1%	5 10,9%	9 39,1%	66 15,1%
е) один з мастків Попова. (% від отриманих відповідей):	16 30,2%	8 21,6%	12 19,4%	18 23,7%	12 15,6%	20 31,3%	13 28,3%	3 13,0%	102 23,3%

12. Хто заснував перші поселення на території Василівського р-ну після руйни Дикого Поля?

а) царські посадники В.Попова; (% від отриманих відповідей):	19 45,2%	15 50,0%	19 31,1%	25 31,3%	22 28,6%	13 22,0%	9 20,9%	5 22,7%	127 30,7%
б) напівкочові приазовські татари; (% від отриманих відповідей):	10 23,8%	7 23,3%	18 29,5%	19 23,8%	17 22,1%	15 25,4%	9 20,9%	9 40,9%	104 25,1%
в) козацькі переселенці з півночі. (% від отриманих відповідей):	13 31,0%	8 26,7%	24 39,3%	36 40,0%	38 49,4%	31 52,5%	25 58,1%	8 36,4%	183 44,2%

13. Яке місто можна вважати найбільшим духовним центром українського християнства:

а) Москву; (% від отриманих відповідей):	0 0	1 3,3%	0 0	2 2,5%	0 0	1 1,6%	0 0	1 4,2%	5 1,2%
б) Львів; (% від отриманих відповідей):	14 27,5%	9 30,0%	18 28,0%	11 13,6%	15 19,5%	11 17,5%	12 27,9%	4 16,7%	94 21,7%
в) Київ; (% від отриманих відповідей):	29 56,9%	13 43,3%	34 52,3%	48 59,3%	55 71,4%	42 66,7%	27 62,8%	18 75,0%	266 61,3%
г) Константинополь; (% від отриманих відповідей):	3 5,9%	3 10,0%	5 7,7%	7 8,6%	4 5,2%	0 0	1 2,3%	1 4,2%	24 5,5%
д) Рим; (% від отриманих відповідей):	0 0	0 0	3 4,6%	1 1,2%	0 0	3 4,8%	2 4,7%	0 0	9 2,1%
е) Єрусалим. (% від отриманих відповідей):	5 9,8%	4 13,3%	5 7,7%	12 14,8%	3 3,9%	6 9,5%	1 2,3%	0 0	36 8,3%

14. Найважливішими подіями, що сталися в нашому краї за часів панування Російської імперії:

а) ліквідація Війська Запорізького; (% до кількості осіб):	22 45,8%	18 60,0%	27 44,3%	32 40,0%	34 44,2%	26 42,6%	21 50,0%	12 52,2%	192 45,5%
б) будівництво замку Попових; (% до кількості осіб):	34 70,8%	14 46,7%	43 70,5%	53 66,3%	52 67,5%	42 68,9%	26 61,9%	14 60,9%	278 65,9%
в) депортація ногайських татар; (% до кількості осіб):	8 16,7%	11 36,7%	12 19,7%	10 12,5%	13 16,9%	4 6,6%	6 14,3%	1 1,7%	65 15,4%
г) проведення залізниці на Крим; (% до кількості осіб):	28 58,3%	22 73,3%	50 82,0%	60 75,0%	64 83,1%	39 63,9%	35 83,3%	17 73,9%	315 74,6%
д) поширення рос. культури; (% до кількості осіб):	6 12,5%	7 23,3%	9 14,8%	9 11,3%	10 13,0%	6 9,8%	1 2,4%	6 26,1%	54 12,8%
е) заснування нових поселень. (% до кількості осіб):	22 45,8%	18 60,0%	37 60,7%	35 43,8%	40 51,9%	24 39,3%	24 57,1%	10 43,5%	210 49,8%

15. Виберіть означення, яке найбільше характеризує генерала В.С. Попова:

а) поміщик-експлуататор; (% від отриманих відповідей):	5 9,1%	4 12,5%	5 7,4%	12 13,3%	4 4,6%	8 11,4%	6 13,6%	4 17,4%	48 10,2%
б) меценат і благодійник; (% від отриманих відповідей):	6 10,9%	4 12,5%	10 14,7%	7 7,8%	20 23,0%	20 28,6%	5 11,7%	3 13,0%	75 16,0%
в) окупант козацьких земель; (% від отриманих відповідей):	4 7,3%	1 3,1%	5 7,4%	3 3,3%	12 13,8%	2 2,9%	3 6,8%	2 8,7%	32 6,8%
г) колонізатор Дикого Поля; (% від отриманих відповідей):	1 1,8%	3 9,4%	1 1,5%	5 5,6%	3 3,4%	2 2,9%	5 11,7%	0 0	20 4,3%
д) засновник міста Василівка і сіл. (% від отриманих відповідей):	39 70,9%	20 62,5%	47 69,1%	63 70,0%	48 55,2%	38 54,3%	25 56,8%	14 60,9%	294 62,7%

16. Як Ви вважаєте, коли найправильніше треба відзначати свято Купала?

а) в ніч на 7 липня; (% від отриманих відповідей):	29 59,2%	15 50,0%	39 62,9%	53 67,1%	50 64,9%	36 59,0%	27 64,3%	15 65,2%	264 62,3%
б) в мить літнього сонцестояння; (% від отриманих відповідей):	7 14,3%	2 6,7%	11 17,7%	15 19,0%	16 20,8%	10 16,4%	9 21,4%	5 21,7%	75 17,7%
в) в ніч на 24 червня; (% від отриманих відповідей):	9 16,4%	6 20,0%	2 3,2%	0 0	5 6,5%	6 9,8%	1 2,4%	0 0	29 6,8%
г) інша дата, вписати (% від отриманих відповідей):	0 0	0 0	0 0	0 0	1 1,3%	0 0	0 0	0 0	1 0,2%
д) взагалі не потрібно відзначати. (% від отриманих відповідей):	4 7,3%	7 23,3%	10 16,1%	11 13,9%	5 6,5%	9 14,8%	6 14,3%	3 13,0%	55 13,0%

17. Кого з наступних персонажів можна вважати позитивними героями укр. історії :

а) цар Петро І; (% до кількості осіб):	9 18,4%	2 6,7%	5 8,2%	6 8,2%	11 14,3%	12 19,7%	4 9,5%	3 13,0%	52 12,5%
б) князь Святослав Хоробрий; (% до кількості осіб):	11 22,4%	5 16,7%	22 36,1%	14 19,2%	13 16,9%	13 21,3%	12 28,6%	3 13,0%	93 22,4%
в) кошовий отаман Сірко; (% до кількості осіб):	18 36,7%	21 70,0%	28 45,9%	32 43,8%	44 57,1%	33 54,1%	28 66,7%	15 65,2%	219 52,6%
г) Володимир Ленін; (% до кількості осіб):	10 20,4%	4 13,3%	7 11,5%	1 1,4%	4 5,2%	4 6,6%	1 2,4%	5 21,7%	36 8,7%
д) Степан Бандера; (% до кількості осіб):	12 24,5%	16 53,3%	15 24,6%	13 17,8%	20 26,0%	14 23,0%	13 31,0%	5 21,7%	108 26,0%
е) маршал Жуков; (% до кількості осіб):	1 2,0%	2 6,7%	7 11,5%	13 17,8%	13 16,9%	13 21,3%	4 9,5%	3 13,0%	56 13,5%
ж) імператриця Катерина ІІ; (% до кількості осіб):	3 6,1%	3 10,0%	3 4,9%	11 15,1%	7 9,1%	13 21,3%	4 9,5%	2 8,7%	46 11,1%
з) Роман Шухевич; (% до кількості осіб):	6 12,2%	14 46,7%	8 13,1%	8 11,0%	10 13,0%	9 14,8%	8 19,0%	10 43,5%	73 17,5%
и) гетьман Мазепа; (% до кількості осіб):	30 61,2%	22 73,3%	36 59,0%	35 47,9%	34 44,2%	19 31,1%	19 45,2%	17 73,9%	212 51,0%
к) комбриг Котовський. (% до кількості осіб):	6 12,2%	2 6,7%	4 6,6%	5 6,8%	4 5,2%	2 3,3%	1 2,4%	2 8,7%	26 6,3%

18. Пам'ятник кому повинен стояти на головному майдані міста?

а) Леніну; (% від отриманих відповідей):	4 8,2%	8 25,8%	7 10,9%	5 5,8%	7 8,8%	6 9,4%	3 7,1%	2 7,7%	42 9,5%
б) Попову; (% від отриманих відповідей):	16 32,7%	4 12,9%	5 7,8%	14 16,3%	20 25,0%	18 28,1%	6 14,3%	6 23,1%	89 20,1%
в) діячу української культури; (% від отриманих відповідей):	9 18,4%	8 25,8%	17 26,6%	17 19,8%	14 17,5%	5 7,8%	9 21,4%	6 23,1%	85 19,2%
г) воїнам минулого і сучасності; (% від отриманих відповідей):	10 20,4%	6 19,4%	9 14,1%	21 24,4%	14 17,5%	21 32,8%	15 35,7%	7 26,9%	103 23,3%
д) аполітична скульптура; (% від отриманих відповідей):	8 16,3%	2 6,5%	23 35,9%	25 29,1%	22 27,5%	8 12,5%	5 11,9%	4 15,4%	97 21,9%
д) впишіть свій варіант (% від отриманих відповідей):	2 4,1%	3 9,7%	3 4,7%	4 4,7%	3 3,8%	6 9,4%	4 9,5%	1 3,8%	26 5,9%

19. 7 листопада 1917 року Вами сприймається як:

а) Велика Жовтнева революція; (% від отриманих відповідей):	15 30,6%	9 30,0%	23 37,7%	43 53,8%	40 52,6%	40 64,5%	16 38,1%	13 56,5%	199 47,0%
б) більшовицький переворот; (% від отриманих відповідей):	13 26,5%	11 36,7%	16 26,2%	22 27,5%	25 32,9%	15 24,2%	20 47,6%	8 34,8%	130 30,7%
в) не цікавлюсь цією подією. (% від отриманих відповідей):	21 42,9%	10 33,3%	22 36,1%	15 18,8%	11 14,5%	7 11,3%	6 14,3%	2 8,7%	94 22,2%

20. Що, по-Вашому, дала радянська влада Василівському краю (виберіть 3 найвидатніших події):

а) шахти Дніпрорудного і Степног. (% до кількості осіб):	24 49,0%	19 63,3%	46 75,4%	54 69,2%	46 59,7%	50 82,0%	30 71,4%	16 70,0%	285 67,7%
б) затоплення плавень; (% до кількості осіб):	23 46,9%	16 53,3%	37 60,6%	44 56,4%	40 51,9%	36 59,0%	30 71,4%	12 52,2%	238 56,5%
в) безкоштовну освіту і медицину; (% до кількості осіб):	16 32,7%	11 36,7%	19 31,1%	42 53,8%	48 62,3%	36 59,0%	13 31,0%	13 56,5%	198 47,0%
г) розквіт сіл/госп. і промисловості (% до кількості осіб):	15 30,6%	15 50,0%	25 41,0%	43 55,1%	38 49,4%	24 39,3%	3 7,1%	7 30,4%	170 40,4%
д) Другу Світову війну; (% до кількості осіб):	9 18,4%	8 26,7%	12 20,0%	9 11,5%	14 18,2%	11 18,0%	16 38,1%	8 34,8%	87 20,7%
е) голодомори і репресії. (% до кількості осіб):	23 46,9%	9 30,0%	19 31,1%	23 29,5%	26 33,8%	21 34,4%	23 54,8%	8 34,8%	152 36,1%

21. Останню війну ХХ-го сторіччя Ви схильні називати:

а) Другою Світовою 1939 – 1945 рр. (% від отриманих відповідей):	34 69,4%	25 83,3%	34 55,7%	32 41,6%	41 53,2%	26 42,6%	21 50,0%	14 58,3%	227 53,9%
б) Великою Вітчизни 1941 – 1945 рр. (% від отриманих відповідей):	15 30,6%	5 16,7%	27 44,3%	45 58,4%	36 46,8%	35 57,4%	21 50,0%	10 41,7%	194 46,1%

22. Як правильніше називати 9 Травня?

а) День Перемоги; (% від отриманих відповідей):	31 63,3%	15 50,0%	48 78,7%	56 72,7%	52 67,5%	45 73,8%	19 45,2%	15 65,2%	281 66,9%
б) день пам'яті та примирення (% від отриманих відповідей):	18 36,7%	15 50,0%	12 19,7%	20 26,0%	24 31,2%	13 21,3%	22 52,4%	8 34,8%	132 31,4%
в) інший варіант (% від отриманих відповідей):	0 0	0 0	1 1,6%	1 1,3%	1 1,3%	3 4,9%	1 2,4%	0 0	7 1,7%

23. Виберіть країни, з якими Україна майже завжди підтримувала дружні стосунки:

а) Польща; (% до кількості осіб):	30 61,2%	18 60,0%	23 38,3%	19 26,7%	30 39,0%	17 27,9%	9 22,5%	5 21,7%	151 36,7%
б) Литва; (% до кількості осіб):	6 12,2%	10 33,3%	13 21,7%	14 19,4%	25 32,5%	31 50,8%	21 52,5%	8 34,8%	128 31,1%
в) Білорусь; (% до кількості осіб):	29 59,2%	19 63,3%	37 61,7%	57 79,2%	62 80,5%	50 82,0%	27 67,5%	18 78,3%	299 72,6%
г) Росія; (% до кількості осіб):	20 40,8%	13 43,3%	28 46,7%	34 47,2%	39 50,6%	32 52,5%	12 30,0%	12 52,6%	190 46,1%
д) Грузія; (% до кількості осіб):	11 22,4%	9 30,0%	23 38,3%	34 47,2%	49 63,6%	30 49,2%	22 55,0%	12 52,6%	190 46,1%
е) Туреччина; (% до кількості осіб):	10 20,4%	1 3,3%	5 8,3%	6 8,3%	9 11,7%	3 4,9%	2 5,0%	4 17,4%	40 9,7%
ж) Молдова; (% до кількості осіб):	13 26,5%	10 33,3%	14 23,3%	9 12,5%	18 23,4%	19 31,1%	22 55,0%	12 52,6%	117 28,4%
з) Румунія; (% до кількості осіб):	9 18,4%	9 30,0%	6 10,0%	3 4,2%	7 9,1%	7 11,5%	3 7,5%	6 26,1%	50 12,1%
и) Угорщина; (% до кількості осіб):	15 30,6%	6 20,0%	6 10,0%	3 4,2%	8 10,4%	6 9,8%	2 5,0%	6 26,1%	52 12,6%
к) Словаччина. (% до кількості осіб):	10 20,4%	3 10,0%	9 15,0%	5 6,9%	11 14,3%	11 18,0%	9 22,5%	7 30,4%	65 15,8%

24. Коли Ви бажаєте відзначати День захисника Вітчизни?

а) 6 грудня; (% від отриманих відповідей):	7 14,3%	7 23,3%	9 15,3%	24 27,0%	18 23,7%	9 14,8%	7 16,7%	5 21,7%	86 20,0%
б) 23 лютого; (% від отриманих відповідей):	26 53,1%	16 53,3%	26 44,1%	36 40,4%	32 42,1%	31 50,8%	13 31,0%	14 60,9%	194 45,2%
в) 14 жовтня. (% від отриманих відповідей):	16 32,7%	7 23,3%	24 40,7%	29 32,6%	26 34,2%	21 34,4%	22 52,4%	4 17,4%	149 34,7%

25. Які обрядові дійства Ви особисто виконували:

а) посвячення Пасхальн. кошика (% до кількості осіб):	28 57,1%	22 73,3%	51 83,6%	54 70,1%	63 81,8%	50 82,0%	34 81,0%	16 72,7%	318 75,7%
б) посівання або щедрування; (% до кількості осіб):	29 59,2%	23 76,7%	43 70,5%	47 61,0%	44 57,1%	40 65,6%	27 64,3%	13 59,1%	266 63,3%
в) стрибки через багаття; (% до кількості осіб):	14 28,6%	4 13,3%	7 11,5%	7 9,1%	14 18,2%	8 13,1%	4 9,5%	3 13,6%	61 14,5%
г) клечання-прикрашання Трійці (% до кількості осіб):	14 28,6%	7 23,3%	26 42,6%	30 39,0%	33 42,9%	25 41,0%	13 31,0%	12 54,5%	160 14,5%
д) омовіння на Водохрещу; (% до кількості осіб):	8 16,3%	7 23,3%	14 23,0%	17 22,1%	18 23,4%	8 13,1%	12 29,0%	1 4,5%	85 20,2%
е) маскарад на Хелловін. (% до кількості осіб):	14 28,6%	3 10,0%	3 4,9%	2 2,6%	1 1,3%	3 4,9%	1 2,4%	0 0	27 6,4%

26. Якою мовою Ви розмовляєте вдома?

а) переважно українською; (% від отриманих відповідей):	4 8,2%	5 16,7%	7 10,9%	12 15,2%	14 18,2%	16 26,2%	13 31,0%	5 21,7%	76 17,9%
б) переважно російською; (% від отриманих відповідей):	16 32,7%	10 33,3%	15 23,4%	18 22,8%	13 16,9%	10 16,4%	4 9,5%	4 17,4%	90 21,2%
в) укр.-рос. суржилом; (% від отриманих відповідей):	29 59,2%	15 50,0%	39 60,9%	49 62,0%	50 64,9%	35 57,4%	25 59,5%	13 56,5%	255 60,0%
г) іншою мовою (% від отриманих відповідей):	0 0	0 0	3 4,7%	0 0	0 0	0 0	0 0	1 4,3%	4 0,9%

27. Чи є у Вашому роду особи, постраждалі від голодоморів чи репресій радянської влади?

а) так; (% від отриманих відповідей):	26 53,1%	17 56,7%	34 55,7%	38 47,5%	50 64,9%	32 52,5%	28 66,7%	12 54,5%	237 56,2%
б) ні. (% від отриманих відповідей):	23 46,9%	13 43,3%	27 44,3%	42 52,5%	27 35,1%	29 47,5%	14 33,3%	10 45,5%	185 43,8%

28. Ким Ви себе відчуваєте найбільшою мірою?

а) мешканцем Запорізького краю; (% від отриманих відповідей):	12 22,6%	6 19,4%	22 29,7%	34 36,6%	24 28,2%	14 20,0%	7 15,9%	5 19,2%	124 26,1%
б) громадянином України; (% від отриманих відповідей):	28 52,8%	17 54,8%	31 41,9%	44 47,3%	39 45,9%	40 57,1%	31 70,5%	14 53,8%	244 51,3%
в) представ-ком світового людства (% від отриманих відповідей):	5 9,4%	4 12,9%	5 6,8%	2 2,2%	5 5,9%	3 4,3%	2 4,5%	1 3,8%	27 5,7%
г) радянською людиною; (% від отриманих відповідей):	2 3,8%	1 3,2%	1 1,4%	3 3,2%	1 1,2%	6 8,6%	2 4,5%	3 11,5%	19 4,0%
д) українським націоналістом; (% від отриманих відповідей):	2 3,8%	0 0	6 8,1%	3 3,2%	1 1,2%	2 2,9%	1 2,8%	0 0	15 3,2%
е) загальнолюдських цінностей. (% від отриманих відповідей):	4 7,5%	3 9,7%	9 12,2%	7 7,5%	15 17,6%	5 7,1%	1 2,8%	3 11,5%	47 10,0%

29. Як Ви ставитесь до затоплення Великолузьких плавень у 1950-их роках?

а) це було необхідним для ГЕС; (% від отриманих відповідей):	12 24,5%	13 43,3%	31 48,4%	43 54,4%	26 34,2%	35 56,5%	14 32,6%	10 45,5%	184 43,3%
б) як до злочину безгосподарності; (% від отриманих відповідей):	12 24,5%	12 40,0%	15 23,4%	26 32,9%	35 46,1%	19 30,6%	21 48,8%	9 49,9%	149 35,1%
в) благо для рибного промислу. (% від отриманих відповідей):	25 51,0%	5 16,7%	18 28,1%	10 12,7%	15 19,7%	8 12,9%	8 18,6%	3 13,6%	92 21,6%

30. В які часи Ви хотіли б жити?

а) в первісні доісторичні часи; (% від отриманих відповідей):	1 2,0%	1 3,3%	1 1,7%	0 0	3 3,9%	0 0	0 0	0 0	6 1,4%
б) скіфську добу; (% від отриманих відповідей):	1 2,0%	1 3,3%	1 1,7%	0 0	1 1,3%	1 1,6%	1 2,4%	0 0	6 1,4%
в) період Київської Русі; (% від отриманих відповідей):	1 2,0%	0 0	3 5,0%	2 2,7%	5 6,5%	1 1,6%	2 4,8%	0 0	14 3,3%
г) в добу козацтва; (% від отриманих відповідей):	1 2,0%	2 6,7%	1 1,7%	0 0	2 2,6%	0 0	5 11,9%	1 4,2%	12 2,9%
д) при поміщиках Попових; (% від отриманих відповідей):	1 2,0%	0 0	1 1,7%	2 2,7%	2 2,6%	0 0	0 0	1 4,2%	7 1,7%
е) в Радянському Союзі; (% від отриманих відповідей):	8 16,3%	6 20,0%	13 21,7%	25 33,3%	24 31,2%	27 42,9%	7 16,7%	11 45,8%	121 28,8%
ж) в незалежній Україні; (% від отриманих відповідей):	34 69,4%	18 60,0%	39 65,0%	40 53,3%	36 46,8%	34 54,0%	26 61,9%	9 37,5%	236 56,2%
з) впишіть свій варіант (% від отриманих відповідей):	2 4,1%	2 6,7%	1 1,7%	6 8,0%	4 5,2%	0 0	1 2,4%	2 8,3%	18 4,3%

